

MERV'DE İSLÂMÎ İLİMLERİN DOĞUŞU (HİCRÎ İLK İKİ ASIR)*

Mesut CAN**

Öz

Horasan'ın dört büyük kentinden bir tanesi ve ilk merkezi olan Merv şehri, fethinden itibaren içinde yer aldığı bölgenin tarihî seyrine de tesir eden siyasî, askerî, sosyal, kültürel ve ilmî bir takım köklü değişimler yaşamıştır. Bu bağlamda makale kapsamında, Müslümanlar tarafından nihâî olarak fethedilmesinden sonra Merv'de İslâmî ilimlerin doğuşu ve hicrî ilk iki asırdaki durumu ele alınacak, bu ilim dallarında öne çıkan birtakım şahsiyetlere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Merv, Horasan, İslâmî İlimler, İslâm Medeniyeti.

Emergence of Islamic Sciences in Merv (First Two Centuries A.H.)

Abstract

Merv, the first center and one of the four largest cities of Khorasan, had undergone some radical changes, which also influenced the history of the region it was located, in political, military, social, cultural and scientific aspects since its conquest. In this context, the emergence of Islamic sciences in Merv and its status in the first two centuries a.h. will be handled and some scientific personalities of the period will be mentioned within the scope of the article.

Keywords: Merv, Khorasan, Islamic Sciences, Islamic Civilization.

* Bu makale, "İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri" adlı doktora tezinin "Merv'de İlmî Hayat" adlı bölümünün yeniden gözden geçirilmiş halidir. Bkz: Can, Mesut, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri*, Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.

** Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, mesutcan42@hotmail.com.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in sağlığında başlayan tebliğ ve irşâd faaliyetleri sahâbe tarafından devam ettirildi. Nitekim Merv ve çevresinde de, bölgenin İslâm yönetimi altına girmesinin hemen akabinde Resûl-i Ekrem'i (s.a.v.) görmüş olan ve aralarında İslâm Tarihinde en son vefat ettiği ifade edilen sahabînin de bulunduğu sahabeden bazı kimselerin Merv'de ilmî geleneğin ilk temsilcileri olduğu görülmektedir. Şehirde sahabe ile birlikte ilk ilmî birikimlerini onlardan almış olan tâbiûn da öncülerden sayılabilir.

1. MERV'DE DÎNÎ İLİMLERİN ÖNCÜ NESLİ: SAHABE VE TÂBİÛN

Dînî ilimlerin neş'et etmesi ve daha sonra münferiden gelişmesinde etkili olduğunu düşündüğümüz sahabe ve tâbiûn neslini ayrı başlıklar halinde ele almak istiyoruz.

1.1. Sahabe

Sahabenin Merv'e geldiği fetihler dönemi olan hicrî ilk asırda hadis açısından ilmî bir faaliyet söz konusu olmasa¹ da rivâyet geleneğinin ilk temsilcileri olarak çok erken bir devirde Merv'de bulunmaları sayesinde burada İslâmî ilimlerin, özellikle de hadis ilminin temelini attıkları göz ardı edilmemelidir.

Merv'de fert bazında da olsa İslâm'ın temsil edilmesi şehrin fethinden önceki bir tarihe, Hz. Peygamber dönemine kadar geriye gitmektedir. İbn Hacer, eserinde Hâkim en-Nîsâburî'nin Târîhu Nîsâbur'una dayanarak Mânâhiyeh adlı Mervli bir tüccarın Hz. Peygamber döneminde ticaret maksadıyla Medine'ye geldiğini, Hz. Peygamber'le görüşmesi sonucunda İslâmiyet'i kabul ettiğini, kendisine bizzat Hz. Peygamber tarafından Muhammed isminin verildiğini ve sonunda adı geçen sahabinin Merv'e döndüğünü aktarır.² İlmî faaliyete dair bir tespitimiz söz konusu olmasa da, bu sahabînin Merv'de Müslümanlığın şimdiye kadar tespit edilebilen en erken temsilcisi olması hasebiyle, İslâmî ilimlerin de onunla başladığını söyleyebiliriz.³

¹ Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 239.

² Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, I-VIII, Thk: Ali Muhammed Muavvid ve Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1415/1994, VI, 32.

³ Söylemez, M. Mahfuz, *Horasan'ın Bilim Merkezi Merv*, Birinci Basım, Ankara 2016, s.184.

İbnü'l-Fakîh (ö. 289/903), Allah Resûlü'nün ashabından dört kişinin Merv ve çevresinde vefat ettiğini belirtir. Bu kimseler: Nadle b. Ubeyd el-Eslemî (ö. 64/683-84),⁴ Büreyde b. el-Husayb b. Abdullah el-Eslemî (ö. 63/682),⁵ Hakem b. Amr b. Mucedda' el-Ğîfârî (ö. 50/670)⁶ ve Kusem b. el-Abbâs b. Abdülmutta-lib⁷ adlı sahabîlerdir.⁸

⁴ İsmi ashâb-ı suffe arasında zikredilen Ebû Berze, yukarıda ismi geçen sahabîler gibi Hz. Peygamber'in vefâtından sonra Basra'ya taşınmış, daha sonra katıldığı Horasan seferi akabinde Merv'e yerleşmiştir. İbn Ziyâd'ın azlinden sonra 64/683-84 senesinde Merv'de vefat etmiştir. Basra'da, Sicistan'da, Herat'ta öldüğü de rivâyetler arasındadır. Hz. Peygamber'den doğrudan rivâyette bulunduğu gibi babasından da hadis almıştır. Kendisinin Ebû Osman en-Nehdî, Kinâne b. Nu'aym, Ebû'l-Vâzi' er-Râsîbî ve İbn Abbâs gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında bk.: İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Thk: Muhammed Abdülkadir Atâ, Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, IV, 223 vd.; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 341-342; Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddin, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Thk.: Şuayb el-Arnaûd ve Diğherleri, 3. Baskı, Beyrut 1985, III, 40 vd.; Uslu, Recep, *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Ü. S.B.E., İstanbul 1997, s. 167; Jumabayev, Halilulla, *Hadiste Merv Ekolü (İlk Üç Asır)*, Basılmamış Y. L. Tezi, Uludağ Ü. S.B.E., Bursa 2004, s. 56.

⁵ Büreyde, Huzâ'a kabilesinin Benü Eslem b. Afsâ kolundan olup Horasan fetihlerinde yer alarak Merv'e yerleşti. Yezîd b. Muaviye zamanında vefat etti ve daha önce vefat eden Hakem b. Amr el-Ğîfârî'nin yanına defnedildi. Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 182 vd.; Halife b. Hayyât, *Tabakâtü Halife b. Hayyât*, Thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993, s. 184; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, Haydarâbâd 1360/1941, II, 141; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 469-471; İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem (ö. 630/1233), *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rîfeti's-sahâbe*, Thk: Ali Muhammed Muaviv ve Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1415/1994, I, 370. Büreyde b. Husayb, Hz. Peygamber'den 164 hadis rivâyet etmiş, kendisinden de iki oğlu Süleyman ve Abdullah ile Ebû Nadre el-Abdî, Şa'bî, Abdullah b. Evs el Huzâi, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn gibi önemli isimler rivâyette bulunmuşlardır. Rivâyet ettiği hadisler başta Kütüb-i Sitte olmak üzere önemli hadis kaynaklarına girmiştir. Bk.: Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 166; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 55. Merv ile ilgili kaynaklarda yer alan hadisin ilk râvisi Büreyde'dir. Bk.: Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, Thk: Şu'ayb el-Arnaûd, Âdil Mürsit ve diğherleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995-2001, XXXVIII, 127, 23018. hadis; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-evsat*, Thk: Târik b. Avdullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dârü'l-Harameyn. Kahire 1995, VIII, 141, 8215. hadis.

⁶ el-Akra' lakabıyla bilinen Hakem, Resûlullah (s.a.v.)'in vefâtına kadar Medine'de kaldı. Daha sonra Basra'ya yerleşen sahabedendir. Horasan fetihlerine katılan Hakem aynı zamanda Merv'e gelen ve yerleşen sahabenin ilklerindedir. Milâdî 665'te Merv'e geldiği ve Toharistan'a kadar ilerleyerek buraları İslâm topraklarına kattığı bilinmektedir. Kütübü't-Tis'a'da rivâyetleri bulunan Hakem'den Ebü's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Sevâde b. Âsım gibi kimseler rivâyette bulunmuştur. Bk.: Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullâh el-İsbahânî (ö. 430/1039), *Ma'rîfetü's-sahâbe*, I VII, Thk: Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Riyad 1419/1998, II, 708; İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh*, Thk: Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut 1997, III, 53-54 ve 66-67; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 51 ve 255; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân Ebû Hâtım (ö. 354/965), *es-Sikât*, 1. Baskı, Haydarabad 1973, III, 84; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 474-477; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 167; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 53-54.

⁷ Resûlullah'ın amcasının oğludur. Annesi, Hz. Hatice'den sonra kadınlardan Müslüman olanların ikincisidir. Babası ve Talha'dan hadis işitmiş, kendisinden de Hânî' b. Hânî', Adülmelik b. Muhammed b. Amr b. Hazm, Ebû İshak es-Sebî'î hadis rivâyet etmişlerdir. Muâviye zamanında Saïd b. Osman b. Affân ile Mâverâünnehir fetihlerinde bulunmuş ve burada şehid olmuştur. Kabrinin Merv'de olduğunu ileri sürenler varsa da Semerkant'ta olduğu daha isabetlidir. Günümüzde mezarının bulunduğu yer halk arasında "Şâhzinde" diye bilinmektedir. Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 260; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 373; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 440-442; Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saïd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn (ö. 764/1363), *el-Vafl bil-vefeyât*, Thk: Ahmed el-Arnaûd ve Türkî Mustafâ, Beyrut 1420/2000, XXIV, 150; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 167-168.

⁸ İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hemedânî (ö. 289/903), *el-Büldân*, Thk: Yûsuf el-Hâdî, Beyrut 1996, s. 615. Eserde Nadle b. Ubeyd el-Eslemî yerine Büreyde el-Eslemî kaydı düşülmüştür. Diğher kaynakların da şahitliğiyle Nadle'nin yerine sehven Büreyde'nin iki kere kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bk.: Yâkût el-Hamevî, Şihabüddin Ebû Abdillâh (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, Dâru Sâdir, Beyrut 1995, V, 115.

Bu sahabîlerden Büreyde b. el-Husayb ile Hakem b. Amr el-Ğifârî, Merv'de bir süre kadılık yaptılar ve halk tarafından çok sevidiler. Öyle ki, zamanla her iki sahabîye ait mezar da Müslümanlar için önemli bir ziyaretgâh hâline geldi. XII. yüzyılda bu mezarların Merv'deki en önemli ziyaret yerlerinden birisi olduğu bilinmektedir. Muhtemelen onlara nispetle, şehrin güney duvarlarında yer alan kapı "Bayraktarlar Kapısı" diye isimlendirilmiştir. Bölge halkının büyük değer verdiği bu mezarlara ihtimam gösterilerek her ikisinin üstüne birer türbe ve yine her ikisinin başucuna birbirlerine eklenmiş birer portal yaptırılmış ve zamanla bu türbe halk arasında "Ashapların Türbesi", "İki Kardeşin Mezarı" olarak anılır olmuştur.⁹

Mezkûr sahabîlerin yanında Hakem b. Amr el-Ğifârî'nin kardeşi Atıyye b. Amr b. Mücedda' el-Ğifârî,¹⁰ Kurayt b. Ebû Remse,¹¹ Muhtefir b. Evs b. Ziyâd b. Eslem b. Rebî'a b. Adıyy b. Sa'lebe b. Züeyb b. Sa'd el-Müzenî,¹² Ğâlib b. Fadâle el-Leysî¹³ ve Rebî' b. Ziyâd b. er-Rebî' el-Hârisî¹⁴ adındaki kimseler, hicri ilk iki asırda Merv'de dinî ilimlerin neş'et etmesinde etkili olduğunu tespit ettiğimiz sahabedendir.

1.2. Tâbiûn

Merv'de sahabeden sonra ilmî sahada faaliyet gösteren kimseler tabiûn tabakasına mensupturlar. Tabiûndan Merv'de bulunmuş ve yaşamış kimselerin tespit edilmesi aynı zamanda adı geçen şahsiyetlerin şehirdeki ilmî faaliyetlerine de işaret

⁹ Tan, Orhan, *Merv 2500*, Ankara 2000, s. 196 ve s. 200. Burası günümüzde Türkmenistan'ın Merv eyaletinin Bayramalı ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Sayan, mezarlarla ilgili değerlendirmesinde adı geçen şahsiyetlerin VII. yüzyılın ikinci yarısında Merv'de buldukları ve mezarlarının burada olduğu konusunda şüphe olmadığını söylemektedir. Bk.: Sayan, Yüksel, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 101, 334 nolu dipnot.

¹⁰ Atıyye'nin, Hakem'le birlikte Merv'e geldiği bilinmektedir. İbnü'l-Esir ve İbn Hacer onun da sahabî olduğunu belirtmektedirler. Hakem'in Ebû Cübeyr Râfi b. Amr isminde bir kardeşi daha bulunmaktaydı. Atıyye b. Amr Merv'de vefat etmiş ve burada defnedilmiştir. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 44; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 422.

¹¹ Benü İmrân kabilesine mensup olup henüz küçük bir çocuk iken babası kendisini Hz. Peygamber'e getirmiştir. Hz. Peygamber onu sevmiş ve ona dua etmiştir. Resûlullah (s.a.v.) hayatta iken babası Ebû Remse, oğlu Kurayt ile birlikte el-Alâ b. el-Hadramî'nin yanında Bahreyn'e giderek burada bir süre kaldılar. Daha sonra Hz. Ömer zamanında Kurayt Übülle'nin, Hz. Osman zamanında el-Ahnef b. Kays ile beraber Horasan'ın fethine katıldı ve Merv'e yerleşti. Soyu burada devam etti. Nitekim torunu Ebû Lahız b. Kurayt, Ebû Müslim'in ileri gelen adamlarındandı. Bk.: İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 383; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 348; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 392.

¹² Ashaptan olup babası ile birlikte Abdurrahman b. Semura'nın ordusu içerisinde Horasan'a gelmiş ve Merv'e yerleşmiştir. Ridvân Bey'atı'ne katılanlar arasındadır. Bk.: İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 63.

¹³ el-Kinânî nisbesine de sahip olan Ğalib b. Fadâle, Resûlullah'ın Fedek'e gönderdiği birliğin komutanıydı. Ayrıca 48/668 senesinde Ziyâd b. Ebîh tarafından Horasan'a tayin edildi. Vefat yeri ve tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız bu sahabî de muhtemelen Merv'de vefat etti. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 55; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 321; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 244.

¹⁴ Rebî' b. Ziyâd b. er-Rebî' el-Hârisî, Mezhik kabilesinin Hâris b. Ka'b koluna mensuptur. İbnü'l-Esir onun sahabeden olduğunu belirtmektedir. Übey b. Ka'b gibi kimselerden hadis aktardığı ancak müsned bir hadisinin bilinmediği ifade edilmektedir. Kendisinden Katâde rivâyette bulunmuştur. Ebû Mûsa el-Eşarî tarafından ordu komutanı olarak tayin edilen Rebî', Muaviye döneminde Sicistan'a vali tayin edilmiş, Ziyâd b. Ebîh'in Küfe ve Basra valiliğini üstlenmesinden sonra ise onu Horasan'a tayin etmiştir. Merv'e de mutemelen bu sırada gelmiştir. Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 203 vd; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 225; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 268; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 255.

etmiş olmaktadır. Kısacası, bu ilmî şahsiyetlerin varlığı dahi Merv'de, özellikle hak-
kında eldeki mevcut malumatın oldukça kısıtlı olduğu ilk zamanlarda, ne gibi ilmî
çalışmaların yürütüldüğüne dair ipuçlarına ulaşmamızı sağlamaktadır.

Biyografik eserlerde hicrî ilk iki asırda Horasan'da tâbiündan olduğu kaydedilen-
lerin büyük çoğunluğu Merv şehrinde bulunmaktadır.¹⁵ Bunda, fetihler sonrası
Merv'in siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel bir merkeze dönüşmesi ve bu sâiklerle
iskânın Merv ve çevresinde yoğunluk arz etmesi etkili olmuştur.

Tâbiündan olup kaynaklarımızda Merv'de yaşadıkları belirtilen ve sayıları yirmi
beşe varan kimsenin ismine ulaşıp bulunmaktayız. Bu kimseler şunlardır:

Süleyman b. Büreyde b. Husayb el-Eslemî el-Mervezî (15-105/634-724),¹⁶ kar-
deşi Abdullah b. Büreyde (15-115/654-732),¹⁷ Lâhık b. Humeyd es-Sedûsî el-Basrî
(ö. 109/728),¹⁸ Yahya b. Ya'mer el-Basrî el-Kaysî el-Cedelî (ö. 89/708 [?])¹⁹ Yezîd b.

¹⁵ Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 168.

¹⁶ Merv'de yaşadığı köyden dolayı el-Fenîni nisbesini aldı. Sahâbeden Büreyde b. Husayb el-Eslemî'nin oğ-
ludur. 15/636 senesinde Hz. Ömer'in hilâfetine üçüncü yılında dünyaya geldi. Abdullah adında ikiz kar-
deşi vardır. İlim ehline fazilet bakımından kardeşi Abdullah'a üstün tutulmaktadır. Süleyman b. Büreyde
babası Büreyde başta olmak üzere Hz. Aişe, İmran b. Huseyin gibi kimselerden hadis nakletmiş, kendi-
sinden de Alkame b. Mersed, Muhârib b. Disâr gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. Hadis rivâyeti
açısından sika kabul edilmektedir. Mühelleb b. Ebû Sufra zamanında Merv kadılığı yapan Süleyman,
105/724 senesinde 90 yaşında iken vefat etmiş ve Merv'in Fenîni köyünde toprağa verilmiştir. Bk.:
Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed (562/1166), *el-Ensâb*, Thk: Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî el-
Yemânî ve Diğerleri, Haydarabad 1962, X, 252-253; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 4; İbn Ebû Hâtim, Ebû
Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1952,
IV, 102; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 52-53; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 57-58.

¹⁷ Abdullah, Süleyman b. Büreyde'nin ikiz kardeşidir. O da kardeşi gibi ilim sahibi olup Süleyman'dan sonra
Merv kadılığı görevini üstlendi. Babası, Abdullah b. Muğaffel, Ebû Musa el-Eş'arî, İmran b. Husayn, İbn
Abbas, Muğire b. Şu'be, Ebû Hureyre, Hz. Aişe gibi kimselerden hadis nakletti. Kendisinden de Mâlik b.
Moğol, Mukâtil b. Hayyân, Hüseyin b. Vâkid gibileri hadis rivâyette bulundular. Kardeşi gibi uzun bir ömür
süren Abdullah, 115/732 senesinde 100 yaşında iken vefat etti ve Merv'den üç fersah mesafe uzaklık-
taki Cavers köyüne defnedildi. Sem'ânî'nin kaydettiğine göre onun mezarı da halk tarafından ziyaretgah
hâline getirildi. Bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 179; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 13; Buhârî,
et-Târîhu'l-kebir, V, 51; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 50-51.

¹⁸ Basra asıllı olan Ebû Miclez, daha sonra Merv'e gelerek burada bir ev yaptırmış ve yerleşmiştir. Bir süre
beytülmâl görevini üstlendiği ifade edilmektedir. İbn Ömer, İbn Abbas, Enes b. Mâlik gibi kimselerden
rivâyette bulunmuş, kendisinden de Süleyman et-Teymî, İmran b. Hudayr ve Katâde gibi kimseler rivâyet
almıştır. Hadis rivâyetinde "sika" olduğu ifade edilmektedir. Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 162
ve 261; Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, s. 358; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 258 vd.; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V,
518; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 124; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 59.

¹⁹ Advân b. Kays b. Aylân kabilesinden olup Ebû Adıyy künyesi ile el-Veşkî ve el-Basrî nisbeleri vardır. Aslen
Basralı olan Yahya b. Ya'mer, Hz. Aişe, Ebû Hureyre, İbn Abbas, İbn Ömer gibi sahabenin önde gelenle-
rinden hadis nakletti. Sikât'tan sayılmaktadır. Kendisinden akranı Abdullah b. Büreyde, Katâde, ve Atâ
el-Horasânî gibi kimselerin yanında Buhârî ve Ebû Davûd ikişer, Müslim üç, Tirmizi bir ve Ahmed b. Han-
bel sekiz hadis rivâyet etmiştir. Haccac tarafından kovulan Yahya, Yezîd b. Mühelleb'in katilini yap-
mış, bu esnada Haccac'a yazdığı mektuplardaki feshatı ile dikkatini çekmeyi başarmıştır. Kuteybe za-
manında Horasan kadılığına getirilen Yahya, değişik yerlerde de kadılık görevini ifâ ettikten sonra yine
Kuteybe tarafından azledilmiştir. Bk.: Yâkût el-Hamevî, Şihabüddin Ebû Abdillah Yâkût b. Abdillah
(ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-üdebâ*, Thk: İhsan Abbas, Beyrut 1993, VI, 2749, 2836 vd.; Zehebî, *Siyeru
a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 441 vd.; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 172; Celal Kırcı, "İbn Ya'mer", *DİA*, İstanbul 1999,
XX, 447; Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 238; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 59.

Ebû Sa'îd el-Mervezî en-Nahvî (ö. 131/749),²⁰ Cebele b. Ebû Ravvâd el-Atekî el-Mervezî (ö. 131/749),²¹ İbrahim b. Meymûn es-Sâiğ el-Mervezî, Ebû İshâk (ö. 90-131/709-749),²² er-Rebî' b. Enes b. Ziyâd el-Bekrî el-Basrî el-Mervezî (ö. 139/758),²³ Muhammed b. Sâbit b. Amr b. Ahteb el-Abdî el-Ensârî el-Basrî, Ebû Nadr (ö. 147/764),²⁴ Ya'kûb b. Ka'ka b. A'lem el-Ezdî el-Basrî el-Horasânî, Ebû'l-Hasan (ö. 132/750'den sonra),²⁵ Ömer b. Sâlim el-Ensârî el-Medenî el-Horasânî, Ebû Osman (ö. 132/750'den sonra),²⁶ Utbe b. Abdullah b. Utbe el-Yühmidî el-Mervezî, Ebû

²⁰ Yezîd en-Nahvî diye meşhur olup Kureş'in mevlasıdır. Nisbesinin nahiv ilmi ile bir ilgisi olmayıp Ezd'in bir batnına işaret etmektedir. Bk.: Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Afî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, Thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 2002, X, 374.

Süleyman ve Abdullah b. Büreyde ile İkrime gibi âlimlerden rivâyette bulunmuş, kendisinden de Husayn b. Vâkid, Ebû Hamza es-Sükkerî, Yesâr b. Muallim ve Ebû İsmâ'e Nüh b. Ebû Meryem hadis nakletmiştir. Hadis rivâyeti açısından sika kabul edilmektedir. Ebû Müslim'e muhalefet ettiği için takibata uğrayarak arkadaşları Sellâm el-Bekirdî'nin evine saklanmış, ancak yakalanarak ikisi birlikte idam edilmiştir. Bk.: Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, s. 596; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 270; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 296.

²¹ Künyesi Ebû Mervân olup aslen Kûfelidir. Abdân diye meşhur olan Abdülaziz b. Osman'ın dedesi ve Abdülaziz b. Ebû Ravvâd'ın kardeşidir. Basra alimlerinden rivâyette bulunmuş, kendisinden de oğlu Osman rivâyet almıştır. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikreder. Cebele, 131/749 senesinde Nişabur'da Ebû Müslim tarafından öldürülmüştür. Bk.: İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 147; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 510; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 220.

²² O ve Muhammed b. Sâbit el-Abdî, Ebû Müslim'in yakın arkadaşı idiler. Daha sonra Abbasî daveti ortaya çıkınca İbrahim davet aleyhinde tavrı takınmış ve 131/749 senesinde Ebû Müslim'in talimatıyla adamları tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmüştür. Hadis ilminde sika kabul edilmekte olup Atâ, Nâfi, Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr gibi kimselerden ilim almış, kendisinde de Davud b. Ebû'l-Furât, İsa b. Ubeyd, Ebû Hamza es-Sükkerî, Avn b. Ma'mer gibi kimseler hadis nakletmiştir. Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 262; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 325; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 134; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 19; Mizî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, Thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1980 II, 223.

²³ Haccâc'dan kaçarak Merv'e gelenlerden olan Rebî', önceleri Merv'in Bürz köyünde yaşarken daha sonra Sezvâr köyüne taşınmış ve vefâtına kadar burada kalmıştır. Kaydıklarda Ebû Müslim'in dokuz sene kadar onu Merv'de hapsedtiği ifade edilmektedir. Rebî' b. Enes; Abdullah b. Ömer ve Câbir b. Abdullah'ı görmüş, Hazreti Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme, Enes b. Mâlik, Ebû'l-Âliye er Rayyâhî, Hasan el-Basrî gibi kimselerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Süleyman et-Temimî, el-A'meş, el-Hüseyn b. Vâkid, Ebû Ca'fer er-Râzî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek gibi birçok kimse hadis nakletmiştir. "Zamanının Merv âlimi" olarak da belirtilen Rebî' b. Enes hakkında hadis rivâyeti açısından "saduk" olduğu kaydedilmektedir. Bk.: İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 228; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 169; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 169; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 61.

²⁴ Basra ehlinden olup Ebû Müslim zamanında Merv kadılığı yapmıştır. Nâfi'nin öğrencisi, Abdullah b. Mübârek'in hocasıdır. Hadis rivâyetinde "sika" şeklinde değerlendirilmiştir. Bk.: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 50; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 216.

²⁵ Ya'kûb b. Ka'ka aslen Basralı olup Ebû Müslim'in Horasan valiliği sırasında Merv'de kadılık görevinde bulundu. Sonrasında da Merv'de yaşadığı ve burayı kendine edindiği anlaşılmaktadır. Eğitimi Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebû Rabâh, Katâde ve Rebî' b. Enes'ten almış, kendisinden ise Süfyân es-Sevrî ve Abdullah b. Mübârek gibi kimseler rivâyette bulunmuştur. Hadis rivâyeti açısından "sika" şeklinde değerlendirilen Ya'kûb b. Ka'ka'nın, kesin vefat tarihi belirlenememiş olup hicrî II. asrın başlarında yaşadığını tahmin ediyoruz. Bk.: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 399; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 213; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 644; Mizî, *Tehzîb*, XXXII, 357; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 61.

²⁶ Adının Amr olabileceği de belirtilen Ömer b. Sâlim, Merv'de görev yapmış kadıldandır. Ayrıca babasının ismi ve künyesi hakkında da farklı rivâyetler bulunmaktadır. Aslen Medinelidir. İbn Ömer'i görmüş, Ubey b. Ka'b ve el-Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekr es-Siddîk gibi kimselerden rivâyet almıştır. Kendisinden de Mehdî b. Meymûn, Mutarrîf b. Tarîf, Leys b. Ebû Süleym ve Rebî' b. Sabîh gibi kimseler hadis nakletmiştir. Hadis rivâyetinde sika kabul edilmektedir. Vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte hicrî II. asrın ikinci yarısında vefat ettiği söylenebilir. Bk.: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 161; Mizî, *Tehzîb*, XXXIV, 69; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 62.

Abdullah (ö. 144/761),²⁷ Muhammed b. Zeyd el-Abdî,²⁸ Hemmâm b. Hannâs el-Abdî,²⁹ Yahya b. Ukayl el-Huzâî,³⁰ Alba' b. Ahmer el-Yeşkurî,³¹ Atâ b. es-Sâib el-Kinânî el-Leysî,³² Dırâr b. Amr b. Abdurrahman el-Buzenşâhî,³³ Abdulaziz b. Hubeb el-Esedî ed-Derîcekî,³⁴ Abdüsselâm b. Halil el-Mervezî el-Ciyâserî, Ebû'l-Halîl,³⁵ Hâlid b. Ubeyd el-Atekî el-Basrî el-Mervezî, Ebû Asâm,³⁶ el-Muğallis b. Abdullah ed-Dabbî es-Sinânî

²⁷ Şeyh ve muhaddis olarak nitelenen Utbe b. Abdullah, Malik b. Enes, Sa'îd b. Salim el-Kaddâh, Abdullah b. Mübârek, Süfyan b. Uyeyne gibi kimselerden rivâyette bulunmuş; kendisinden Nesâî, Muhammed b. Ali el-Hakîm, İsa b. Muhammed el-Mervezî, İshak b. İbrahim el-Büstî, İbn Uzeyme ve daha başkaları hadis nakletmişlerdir. Bk.: İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 508; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübe'lâ*, XI, 539 vd.; Safedî, *el-Vaif*, XIX, 292.

²⁸ Aslen Basralı olan Muhammed b. Zeyd, Merv'de kadılık yaptı. Ebû Şurayh, Sa'îd b. Cübeyr, İbrahim en-Nehaî, Sa'îd b. Müseyyeb gibi kimselerden aldı; Ali b. Sâbit el-Ensârî, Davud b. Ebû'l-Furât ve Süleyman b. A'meş gibi kimseler kendisinden rivâyette bulundular. Hadis ilminde "sâlihu'l-hadis" kabul edilmiştir. Ayrıca İbn Hibbân *es-Sikât* isimli eserinde onu da zikretmiştir. Ölüm tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte hocaları ve talebelerinin vefât tarihi düşünüldüğünde I. asrın sonları ile II. asrın başlarında yaşamış olduğunu söylemek mümkündür. Bk.: İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 424; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 256; Mizzi, *Tehzîb*, XXV, 229.

²⁹ Hemmâm b. Hannâs, aslen Basralıdır. Künyesinin el-Adevî olduğu da söylenmiştir. Daha sonra Merv'e taşındığı ifade edilen Hemmâm, muhtemelen fetihler esnasında buraya gelmiş ve yine burada vefat etmiştir. Abdullah b. Ömer'den rivâyette bulunmuş, kendisinden de Munzir b. Sa'lebe rivâyet almıştır. Bk.: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 236; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 243; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 511.

³⁰ Aslen Basralı olup Merv'e yerleşenlerdendir. Merv kadısı Yahyâ b. Ya'mer'in arkadaşılarındandır. Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ebû Evfâ, İmran b. Husayn ve Yahya b. Ya'mer gibi birçok kimseden rivâyette bulunmuştur. Hüseyin b. Vâkîd, Abdullah b. Husayn, Ebû Rizme Davud b. İmrân ve Süleyman et-Teymî gibi kimseler ondan rivâyette bulundular. Rivâyet bakımından hakkında "sika", "sadûk" ve "bir beis yok" değerlendirmeleri vardır. Bk.: İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 176; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 528; Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, Thk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1993, III, 338.

³¹ Aslen Basralı olup Merv'i vatan edinmiş ve burada vefat etmiştir. Ebû Zeyd el-Ensârî ve İkrime'den rivâyette bulunmuş, kendisinden de Davud b. Ebû'l-Furât ve Husayn b. Vâkîd el-Mervezî, Hüseyin b. Kays er-Rahbî rivâyet almıştır. Sika olduğu ifade edilmektedir. Bk.: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 78; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 28; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 280; Mizzi, *Tehzîb*, XX, 293; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 112.

³² Medîne halkından olup Hz. Ali ile muhtemelen küçük yaşlarda görüşmüş ve onun duasını almıştır. Daha sonra Merv'e yerleştiği ifade edilen Atâ b. es-Sâib'in Muhammed adındaki oğlundan nesli çoğalmıştır. Bk.: İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 201; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 169; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 64.

³³ Merv'in Buzenşâh köyündendir. Burası Merv'den dört fersah mesafededir. Kadim bir köy olup Sem'ânî'nin yaşadığı dönemden evvel (VI./XII. asır) harap hale gelmiş ve halkı başka bir yere taşınmıştır. Dırâr b. Amr, Abdullah b. Ömer ile görüşmüş; ondan ve ashaptan bazılarından rivâyette bulunmuştur. Bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 358.

³⁴ Merv'in bir fersah uzaklıktaki Derîce (veya Dericag) köyünden olup tâbiünün önde gelenlerinden sayılmaktadır. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Câbir b. Abdulah gibi kimselerle görüştü ve onlardan rivâyette bulundu. Komutanlardan Abdurrahman b. Semura'nın birliğinde yer alarak Merv ve havalisinin fethine şahit oldu. Daha sonra Merv'de bir ev satın alarak buraya yerleşti. Bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 341.

³⁵ Nisbesinden de anlaşıldığı üzere Merv'in Ciyâser köyünden olup Enes b. Mâlik'le görüşmüştür. Kendisinden de Zeyd b. Habbâb rivâyette bulunmuştur. Bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 450; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 195; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 64.

³⁶ Aslen Basralı olup fethinden sonra Merv'e yerleşti. Enes b. Mâlik, Hasan el-Basrî, Abdullah b. Büreyde, Abdullah b. Abdurrahman b. Esid ve Amr b. Ubeyd gibi kimselerden rivâyet almış; kendisinden de el-Hâris b. Amr b. Hammâd, Abdullah b. Mübârek, el-Alâ b. İmrân ve Fazl b. Musa es-Sinanî gibi kimseler nakilde bulunmuştur. Döneminin hürmet edilen alimlerinden olduğu belirtilmekte ise de rivâyet ilmi açısından cerhe maruz kalmıştır. Bk.: Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 854; Mizzi, *Tehzîb*, VIII, 126; 273.

el-Mervezî,³⁷ Ammâr b. Nusayr el-Mervezî,³⁸ İbrahim b. Ubeyd,³⁹ Matar b. Abbâs b. Abdullah b. Cehm b. Mürre b. İyâd Mihricânî (120/738'den sonra).⁴⁰

Merv'de en azından bir süreliğine de olsa yaşamış sahabe ve tabiûn hakkındaki bu kısa malumattan sonra İslâmî ilimlerin her birinin gelişimine dair tespitlerimize yer vermek istiyoruz.

2. KUR'AN İLİMLERİ

Merv'de kıraat ve diğer Kur'an ilimlerinin doğup gelişmesinde şehre gelen Müslümanlardan ilimle iştigal edenlerin hepsinin katkısı olduğu muhakkaktır. Ancak bu kimselerden bazıları özellikle bu alana ilgi duymuş, bu ilmi öğrenmeye ve öğretmeye kendini adanmış ve böylece diğerleri arasında ismi ön plana çıkmıştır. Bunların başında Merv'de yaşamış olan tabiûndan bahsederken kendisine yer verdiğimiz Yahyâ b. Ya'mer el-Basrî (ö. 89/708 [?]) gelmektedir.

Yahya b. Ya'mer'in Merv'de Kur'an ilimleri sahasında ilk faaliyetleri başlatan kişi olduğu bilinmektedir.⁴¹ Onun bu sahada en büyük başarısı şüphesiz, Kur'an'ı noktalamasıdır. Muaviye döneminde hocası Ebû'l-Esved ed-Düelî tarafından başlatılan harekeleme ve noktalama çalışmaları İbn Ya'mer ve Nasr b. Asım ile devam etmiştir. Bu bakımdan İbn Ya'mer, noktalama çalışması yapan ilk alimlerden biri olarak Kur'an tarihinde önemli bir yere sahiptir.⁴²

Mukâtil b. Süleymân el-Belhî (ö. 150/767), Horasan'da tefsir dalında yetişen en mühim şahsiyetlerdendir. Belh'te yetişip Merv, Bağdad ve Basra'da yaşayan bu zat Mücahid, Dahhâk b. Müzâhim, İbn Büreyde, Atâ, İbn Sîrîn, Şurahbil b. Sa'd, Zührî gibi büyük alimlerden rivâyette bulundu. Kendisinden Abdürrezzak, el-Velîd b. Mezîd, Sa'd b. es-Salt gibi kimseler rivâyette bulundular. Mukâtil'in et-Tefsîr fî Müteşâbihî'l-Kur'ân adlı bir eseri vardır. Vücûh ve nezâir konusuyla ilgili eseri el-Eşbâh ve'n-Nezâir, günümüze ulaşan en eski kaynaktır. Ayrıca Cehmiyye'ye bir reddiye kaleme aldığı da rivâyet edilir. Mukâtil b. Süleyman, Horasanlıların kendisine "emîrül-mü'minîn fi'l-hadîs" dedikleri Ya'kûb b. İbrâhim b. Sa'd ez-Zührî'nin (ö. 208/824)

³⁷ Merv'in Sinân köyündendir. Tabiûndan kabul edilir. Kendisinden Ebû Tümeyle Yahya b. Vâdih, Ebû Abdullah el-Fazl b. Musa es-Sinanî gibi hadis imamları rivâyette bulunmuşlardır. Bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 358; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 300.

³⁸ Ebû Sa'îd eş-Şarkî ve İbn Abbas'tan rivâyette bulunmuş, kendisinden de Merv ehli rivâyet etmişlerdir. Merv'de incelediğimiz zaman diliminde yaşadığı bilinmekle beraber hakkında detaylı malumat yoktur. Bk.: İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 518.

³⁹ Merv kadılığı yapmıştır. İbn Ömer'den rivâyet almış, kendisinden Ebû Tayyibe İsa b. Süleyman el-Mervezî rivâyette bulunmuştur. H. II. asrın başlarında yaşamıştır. Bk.: İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 113; Jumabayev, *Hadîste Merv Ekolü*, s. 65.

⁴⁰ Tabiûndan olup Hz. Osman ile görüşmüştür. Hz. Osman uzun yaşaması için kendisine dua etmiş, rivâyete göre bu duanın bereketiyle 135 sene yaşamıştır. Kesin vefat tarihi bilinmemekle birlikte Nasr b. Seyyâr'ın valiliği zamanında vefât ettiği kaydedilmektedir. Bk.: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 234.

⁴¹ Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 176; Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 238.

⁴² Zehebi, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, IV, 441 vd.; Kirca, "İbn Ya'mer", *DİA*, XX, 447.

hadislerini Horasan'da rivâyet eden râvilerdendir. Zührî'nin Horasan'daki bir diğer râvisi ise Merv kadısı Nuh b. Ebû Meryem'dir. Bilindiği üzere o, Merv'de kaldığı esnada Ebû Isme Nuh b. Ebû Meryem'in annesi ile evlenmişti. Daha sonra Basra'ya döndüğü ve orada 150/767 yılında yüz yaşını geçmiş halde vefat ettiği kaydedilir.⁴³

Merv'de kıraat ve tefsir ilminin gelişip yaygınlaşmasında önemli katkıları olanlardan bir diğeri, tebe-i tâbiûndan Dahhâk b. Müzâhim'dir. Önceleri Kûfe'de Kur'ân öğretimiyle ilgilenen Dahhâk, daha sonra 93/711 yılına kadar Merv'de olmak üzere, Belh'te ve Semerkant'ta bulunmuştur. Onun öğrencilerinden bazıları Mervli olup Ubeyd b. Süleyman el-Mervezî ve Hasan b. Yahya el-Mervezî ilk akla gelenlerdir. Kur'ân öğretmeye meraklı olduğu bilinen Dahhâk'ın, bulunduğu Horasan şehirlerinde çocuklara ücretsiz olarak Kur'ân öğrettiği nakledilmektedir. Emevîlerin Horasan valisi Nasr b. Seyyâr ile devlet ricalinin önde gelenlerinden Amr b. Müslim arasında meydana gelen siyâsî çekişmede arabuluculuk yapan Dahhâk, 105(723-24) senesinde Belh'te vefat etti.⁴⁴

Muhaddis ve vaiz olarak nitelenen Atâ b. Ebû Müslim el-Horasânî (ö.135/752), aslen Belh'ten olup Horasânî nisbesini buraya gelip bir süre kaldığı için aldığına işaret edilmektedir. Buna göre Atâ, Horasan'da bulunduğu sıralarda erken bir tarih olması hasebiyle Merv'i tercih etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Saîd b. Müseyyeb, İkrime, Saîd b. Cübeyr gibi kimselerden rivâyet almış; kendisinden Şu'be, Malik b. Enes, Hammad b. Seleme gibi önde gelen hadisçiler rivâyette bulunmuşlardır. Bir süre Irak'ta yaşamış, Kudüs'te bulunduğu sırada Eriha'da vefat etmiş ve Kudüs'te defnedilmiştir.⁴⁵

Hicrî ilk iki asırda, tespit edebildiğimiz kadarıyla Merv'de Kur'ân ilimlerinin gelişmesinde katkı sağlamış diğer şahsiyetler şunlardır: Mukâtil b. Hayyân en-Nebatî

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 263; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 354 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 201; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 176.

⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 302 vd; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 480; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 291; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 598; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 169; Özgüdenli, Osman Gazi, "Merv", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 222; Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 238.

⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, s.334 vd; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 140 vd.

(ö.150/767),⁴⁶ Ubeyd b. Süleymân el-Bâhilî,⁴⁷ Ebû Muhammed el-Yezîdî (ö. 202/818),⁴⁸ er-Rebi' b. Enes b. Ziyâd el-Bekrî el-Horâsânî.⁴⁹

3. HADİS

Merv'de ilk hadis faaliyetleri şüphesiz buraya ilk gelen sahabe ve tabiûn tabakasına mensup kimseler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında hadis ilmi açısından araştırmamızın zaman aralığında Merv, yukarıda yer verdiğimiz sahabe ve tabiûn nesline ilave olarak çok sayıda tebe-i tabiûna mensup isme ev sahipliği yapmıştır. İncelediğimiz dönemde vefatı IX. asrın ortalarına kadar uzanan şahsiyetlerin şehrin ilmî hayatında tesir icra ettiğini düşünürsek, bu tabakadan yüzü aşkın sayıda kimsenin hadisle iştigal ettiğini tespit ediyoruz. Burada konuyu iki başlık halinde ele alacak olup; tebe-i tabiûndan daha çok hadis ilmi alanında öne çıkmış, önemli zatlara öğrencilik yapmış, öğrenci yetiştirmiş ve özellikle ardında bu alana dair bir eser bırakmış kimseler hakkında bilgi verecek, daha sonra da bu zaman zarfında hadis rivâyetiyle meşhur olmuş birtakım kimselere işaret edeceğiz.

⁴⁶ Bekr b. Vâil'in mevlası olup Ebû Hanîfe'ye talebeliğinden sonra, önce Merv'de daha sonra Belh'de, ardından tekrar Merv'de bulundu. Kur'an ilmiyle uğraşan, verâ sahibi biriydi. Şa'bi, Mücahid, ed-Dahhâk, İbn Büreyde gibi kimselerden hadis almış; kendisinden başta hocaları Alkame b. Mersed, Bükeyr b. Ma'ruf, Abdullah b. Mübârek gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. Ebû Müslim el-Horâsânî Abbâsî ihtilâlini başlattığı sırada Kâbil'e kaçmış ve orada insanların İslâm'a girmesinde önemli rol oynamıştır. Sika olarak kabul edilir. Semerkant kadılığı da yapmış olup Kabil'de öldürülmüştür. Bk.: İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 508; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 353; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 340 vd.; Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 238; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 192.

⁴⁷ Aslen Kûfe'li olup göç ederek Merv'e yerleşti. Dahhâk b. Müzâhim'in talebesidir. Zeyd b. Habbâb, Ebû Mu'âz el-Fazl b. Halid en-Nahvî ve Ebû Tümeyle Yahya b. Vâdîh kendisinden rivâyette bulundular. İbn Hibbân, *es-Sikât*'ta ona yer vermektedir. Vefat tarihiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olup h. II. asrın başlarında yaşadığını tahmin ediyoruz. Bk.: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 449; Mizzi, *Tehzîb*, XIX, 212 vd.

⁴⁸ Adı Ebû Muhammed Yahya b. el-Mübârek b. el-Muğîre el-Adevî'dir. Kıraat, nahiv ve dil alanında bilgi sahibidir. Basralı kıraat alimi Ebû Amr b. Alâ el-Mâzinî'nin ashabındandır. Onun kıraatını nakledenler arasındadır. Ondan, İbnü Cüreyc'den ve daha başka kimselerden rivâyette bulunmuş; kendisinden de oğlu Muhammed, Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, İshak b. İbrahim el-Mevsilî, Ebû Amr ed-Dineverî gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. Halife Mehdi'nin dayısı Yezîd b. Mansûr b. Abdullah b. Yezîd el-Himyeri'nin çocuklarını eğitmiş, bu sebeple de el-Yezîdî nisbesiyle meşhur olmuştur. Daha sonra Harun er-Reşîd'e intisab ederek oğlu Me'mûn'u eğitime görevini üstlenmiştir. Onunla birlikte Merv'e gitmiş, yetmiş dört yaşında iken burada vefat etmiştir. Bağdat'ta vefat edildiği de söylenmektedir. Bk.: İbn Halikan, Ebû'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâ'iz-zamân*, Thk: İhsan Abbas, Beyrut 1978, VI, 183; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 562-563; Ziriklî, Ebû Gays Hayreddin b. Mahmud (1893-1976), *el-A'lâm*, 15. Baskı, Beyrut 2002, VIII, 163.

⁴⁹ el-Mervezî ve el-Basrî nisbeleri de vardır. Basra asıllı olup daha sonra Haccac'dan kaçarak Merv'e yerleşenlerdendir. Enes b. Malik, Ebû'l-Âliye er-Riyâhî ve Hasan el-Basrî'den hadis almış; kendisinden Süleyman et-Teymî, el-A'meş, Hüseyin b. Vâkid, Abdullah b. Mübârek gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. Zamanının Merv alimi olarak kabul edilmekteydi. Ebû Müslim onu dokuz sene Merv'de hapishanede tutmuştur. Hapiste iken Abdullah b. Mübârek ziyaretine gelmiş ve ondan hadis almıştır. Hadis rivâyeti bakımından sadûk olarak nitelenmektedir. Bk.: İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 228; Mizzi, *Tehzîb*, IX, 60 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 170; Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 238.

3.1. Müellif Muhaddisler

Eser telifi denilince, Merv muhaddislerinin başında Tebe-i tâbiûnun ileri gelenlerinden olan Abdullah b. Mübârek (118-181/735-798) akla gelir. 118/736 senesinde Merv'de dünyaya gelen Abdullah b. Mübârek, çocukluk ve gençlik yıllarını Merv'de geçirmiştir. Ancak bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. İlk hocası Rebî' b. Enes'den ders aldıktan sonra daha yirmi üç yaşında iken ilim tahsili için yolculuğa çıktı ve bu maksatla Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam ve Irak'a yolculuklar yaptı. Dönemin hadis alanında Basra imamı kabul edilen Hammad b. Zeyd başta olmak üzere Ma'mer b. Raşid, Evzaî, A'meş, Süfyan es-Sevrî, Malik b. Enes ve Süfyan b. Uyeyne gibi meşhur muhaddislerden hadis okudu. Kendisinden de başta hocaları Ma'mer b. Raşid ve Süfyan es-Sevrî olmak üzere, Abdurrahman b. Mehdi, Abdürrezak b. Hammam, Yahya b. Ma'în, İshak b. Rahûye gibi hadis ilminin önde gelen imamları hadis rivâyet ettiler. Uzun seyahatler sonunda Merv'e döndü ve burada biri hadisçiler, diğeri fıkıhçılar için olmak üzere iki ribat inşa ettirdi. Bu ribatlarda okutulan dersler sayesinde sayısız öğrenci yetiştirdi. *Kitâbü'l-cihâd* adlı eseri, cihadın fazileti ve İslâm'daki önemine dair hadisleri ihtiva etmekte olup bu konuda yazılan ilk eserdir. Ayrıca o, Merv'de hadisi ilk tedvîn eden kişi olarak bilinir. Birçok alanda eser yazmış olup bazıları şunlardır: *el-Müşned*, *es-Sünen fi'l-fıkh*, *Kitâbü'l-birr ve's-sıla*, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*, *Kitâbü'l-cihâd*, *Kitâbü'l-menâsik*. Ayrıca "kırk hadis" türünün ilk örneği olan *el-Erba'ûn* isimli bir eseri daha vardır.⁵⁰

Bir diğer müellif muhaddis, Nadr b. Şümeyl b. Hareşe b. Yezîd el-Mâzinî et-Temîmî (122-204/739-820)'dir. Tebe-i tâbiûndan olup Merverrûz doğumludur. Temim kabilesinin Benû Mâzin koluna mensup olan ailesi, Abbasî ihtilâlinin patlak vermesiyle karışan ortamdan Nadr daha çocuk yaşta iken Basra'ya göç etti. Böylece Nadr ilk eğitimini Basra'da alarak Başta Halil b. Ahmed olmak üzere zamanın önde gelen alimlerinden Arap grameri, lugat, şiir, edebiyat, hadis ve fıkıh dersleri aldı. Geçim sıkıntısı nedeniyle Basra'dan istemeye istemeye ayrıldığı kaydedilir. Horasan'a gelen Nadr, Merv'e gelmiş ve burada halife Me'mûn tarafından kadılık görevine getirilmiştir. Merv'de hadis ilminin gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Kaynaklarda "Merv şeyhi ve muhaddisi", "Merv ve Horasan'da sünneti yayan ilk kimse", "Arapça ve hadisin imâmı" gibi ifadelerle tavsif edilmiştir. Abdullah b. Mübârek'e onun hakkında sorulduğu zaman "Nadr, iki Merv (Merv eş-Şâhicân ve Merverrûz) arasında kayıp bir incidir" demek suretiyle onu övmüştür. Humejd et-Tavli, Hişâm b. Urve, Hişâm ed-Destüvâî, İsmail b. Ebû Halid, Hişâm b. Hassan, Abdullah b. Avn gibi

⁵⁰ Tam adı Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübârek b. Vâdih el-Hanzalî et-Temîmî el-Mervezî'dir. Hakkında Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 372; İbn Asâkir, *Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasan* (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, Thk: Amr b. Ğarâme el-Amravî, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1995, XXXII, 396 vd.; İbn Hallikan, *Vefeyât*, III, 32 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 378; Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, İstanbul 1988, I, 122 vd.; Raşit Küçük, "Abdullah İbnü'l Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri", *MÜİFD*, Sayı: 3, İstanbul, 1985, s. 277 vd.; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 177 vd.; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 77 vd.

tâbilerden hadis rivâyet etti. Kendisinden de Yahya b. Ma'în, Ali b. Medînî ve İshak b. Râhûye hadis aldı. Velûd bir alim olup eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu Garîbî'l-Hadîs*, *el-Medhal ilâ Kitâbî'l-Ayn*, *Garîbu'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-Me'ânî*, *Kitâbü'l-Mesâdir*, *Halku'l-Feres*, *Kitâbu'l-Cim*, *Kitâbu's-Şems ve'l-Kamer*, *Kitâbu's-Silâh*, *Kitâbu't-Terğîb*, *el-Envâ'*, *Kitâbu's-Sifât*, *Kitâbu'l-Vuhûş*.⁵¹

Aslen Mervli olan Süreyc b. Yûnus b. İbrâhim el-Mervezî (ö. 235/849), muhtemelen halife Me'mûn'un Bağdat'a intikali ile Merv'den göç etmiştir. Muhaddisliğinin yanında müfessir, kâri', fakîh ve âbid olarak da bilinen Süreyc b. Yunus, Merv'den neş'et eden önemli alimler arasındadır.⁵²

Horasan'ın genelinde, dönemin "şeyh" kabul edilen üç aliminden biri olan Ali b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî el-Mervezî (ö. 244/858-59), 154/771'te Bağdat'ta doğmuş, otuz üç yaşında iken Merv'e gelerek şehre altı fersah mesafede, Kemsân⁵³ adlı köye komuşu olan Zerzem köyüne yerleşmiştir. Döneminde sika, irfan sahibi ve dile hakim bir kimse olarak tanınmaktaydı. Ali b. Hucr, 244/858-59 senesinde yaşadığı Zerzem köyünde vefat etti. Adâlet ve zabt yönünden kusursuz, hadis tahammül ve rivâyetinde mahir ve dikkatli olduğu belirtilmekte olup edebiyat ve şiirle de meşgul olmuştur. *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve *el-Fevâid fi'l-hadîs* adlı iki eserinin bulunduğu kaydedilmektedir.⁵⁴

Aslen Tâlekân'dan olup daha sonra Belh'e yerleştiği belirtilen Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî el-Mervezî et-Tâlekânî (ö. 227/842), hakkında detaylı malumata ulaşamamak da, Mervezî nisbesini muhtemelen bir süre burada ikamet ettiği için almıştır. Hayatının sonlarına doğru Mekke'ye gidip orada vefat etti. *Tefsîrü'l-Kur'ân* ve *es-Sünen fi'l-hadîs* adlı iki eseri vardır.⁵⁵

3.2. Hadis İlminde Öne Çıkan Diğer Şahsiyetler

Merv'de buraya kadar ifade ettiğimiz sahabe, tabiün ve tebe-i tabiünün önde gelen, yukarıda bahsedilen muhaddislerinin yanında çok sayıda râvî ve hadis ehli bu

⁵¹ Tam adı Nadr b. Şümeyl b. Hareşe b. Yezîd el-Mâzinî et-Temîmî, Ebû'l-Hasan (122-204/739-820)'dir. Hakkında Bk.: Zirikîlî, *el-A'lâm*, IX, 329-331; İsmail Durmuş, "Nadr b. Şümeyl", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 281.

⁵² Dönemin ünlü hocalarından İsmail b. Ca'fer, Huşeym b. Beşir (ö. 183/799), Abbâd b. Abbâd, Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812) ve İbn Uyeyne (ö. 198/814) gibi alimlerden ders almıştır. Müslim (ö. 261/875), Ebû Hatim (ö. 277/890) ve İbn Ebî'd-Dünya (ö.281/894), Müsa b. Harun, Ebû Zûr'a gibi önemli kimseler talebeleri arasındadır. Rivâyet açısından sika ve sadûk olarak değerlendirilmektedir. İbn Hibbân onu *es-Sikâh*'ında zikreder. *Kitâbü's-sünen*, *Kitâbü't-tefsîr*, *Kitâbü'l-kirâât*, *Kitâbü't-târih* belli başlı eserleridir. Son olarak, Süreyc b. Yunus'un, zamanında Irak'ta Müzenî dahil İmam Şafîi'nin bütün öğrencileri ve müntesibi âlimlerden üstün tutulduğu ifade edilen ünlü Şafîi alimi İbn Süreyc'in (ö. 306/918) dedesi olabileceği belirtilmektedir. Bk.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 302; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 146 vd.; Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*, Ankara, 1991, s. 418; Şükrü Özen, "İbn Süreyc", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 363.

⁵³ Merv'den beş fersah uzakta yer alan bir köydür. Bk.: Sem'ânî, *Ensâb*, XIII, 443-444.

⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 362; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VI, 281-282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 507 vd.; M. Ali Sönmez, "Ali b. Hucr", *DİA*, İstanbul 1989, 399; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 99 vd.

⁵⁵ Mizî, *Tehzib*, XI, 77; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 587; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 177.

ilmin gelişmesine katkı sağlamıştır.⁵⁶ Bu kimselerden özellikle hadis alanında öne çıkanlardan bazıları şunlardır:

Hüseyn b. Vâkıd el-Kuraşî el-Mervezî (ö. 159/776),⁵⁷ Muhammed b. Meymûn es-Sükkerî (ö. 168/783),⁵⁸ Ebû 'İsme Nûh b. Ebû Meryem el-Câmi' el-Mervezî, (ö. 173/789),⁵⁹ Ebû Tümeyle Yahya b. Vâdîh el-Ensârî el-Mervezî (ö. 190/806),⁶⁰ el-Fazl b. Musa es-Sinânî el-Mervezî (115-192/732-808),⁶¹ Seleme b. Süleyman el-Mervezî (ö. 203/819),⁶² Abdülaziz b. Ebû Rizme Ğazvân el-Yeşküri el-Mervezî (ö. 206/822),⁶³ Ali b. İshâk es-Sülemî el-Mervezî ed-Dârekânî (ö. 213/828),⁶⁴ Ali b. el-Hasan b. Şakîk el-Abdî el-Mervezî (137-215/759-830),⁶⁵ Abdân Abdullah b. Osman b. Cebele b. Ebû Ravvâd el-Ezdf el-Atekî el-Mervezî (145-221/762-836),⁶⁶ Ahmed b. el-Haccâc ez-Zühlf eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 222/837),⁶⁷ Sadaka b. el-Fazl el-Mervezî, Ebû'l-Fazl (ö. 226/840),⁶⁸ Bişr b. Hâris b. Abdurrahmân b. Atâ b. Hilâl el-Mervezî (ö. 227/841),⁶⁹ Ebû Muhammed Hibbân b. Musa b. Sevâr es-Sülemî el-Mervezî el-Küşmeyhanî (233/847),⁷⁰ İbn Râhûye Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim b. Mahled et-Temimî el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853),⁷¹ Ahmed b. Muhammed b. Musa es-Simsâr el-Mervezî (ö. 238/853),⁷² Süveyd b. Nasr b. Süveyd el-Kuraşî el-

⁵⁶ Bu şahsiyetlerin tamamı hakkında kısaca bilgi vermek dahi çalışmamızın arzulanan sınırlarını ve hacmini aşmaya sebep olacağından dolayı biz bu kimselerin isimlerine işaret etmekle iktifa edeceğiz. Merv'de hadisin gelişimine katkı sağlayan râvî ve muhaddislerin tespiti ayrı bir çalışma konusu olup detaylı bilgi için her ne kadar râvî, hâfiz, muhaddis ayrımı yapılmaksızın kaydedilmiş olsa ve kronolojik hatalar barındırsa da, daha önce de atıfta bulunduğumuz Jumabayev'in *Hadiste Merv Ekolü* adlı çalışmasına mürcat edilebilir.

⁵⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 389 vd.; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 209 vd.; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 104 vd.

⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 421. Fıkıh başlığı altında kendisi hakkında bilgi verilecektir.

⁵⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 484; Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 56 vd.; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI, 386-388. Çok yönlü bir alim olup ileriki kısımlarda bilgi verilecektir.

⁶⁰ Bk.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XVI, s. 191; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 210 vd.

⁶¹ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, s. 422; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 382; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 355-358; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 300.

⁶² Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 265; Mizzî, *Tehzîb*, II, 282 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 433.

⁶³ Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 264; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 132 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 505.

⁶⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 275-276; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 423.

⁶⁵ Bk.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 294; Mizzî, *Tehzîb*, XX, 371; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 349 vd.

⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, s. 270 vd.; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 102.

⁶⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 3; Mizzî, *Tehzîb*, I, 287; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 506.

⁶⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 298; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 489 vd.

⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 246; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 143. Daha çok tasavvufî yönü ile tanınmakta olup ilgili başlık altında bilgi verilecektir.

⁷⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 10 vd.

⁷¹ Çok yönlü ve velüd bir alim olan İbn Râhûye'yi müellif muhaddisler başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Ancak Merv'deki eğitiminin ardından yirmi üç yaşında ilim yolculuğuna çıkarak dönüşünde Nişabur'a yerleşmiş, burada ilmi çalışmalarını yürütmüş ve orada vefat etmiştir. Bu sebeple biz de Merv'den neşetmesi hasebiyle burada zikretmekle yetindik. Hakkında Bk.: Buhârî, *Târîhu'l-Buhârî*, I, 379 vd.; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 115 vd.; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI, 358 vd.; Abdullah Aydınlı, "İbn Râhûye", *DA*, İstanbul 1999, XX, 241.

⁷² Bk.: Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI, 8 vd.; Safedî, *el-Vaif*, VIII, 86.

Mervezî (ö. 2441/-855)⁷³ Ahmed b. Sa'îd b. İbrahim er-Ribâtî el-Mervezî (ö. 243/857),⁷⁴ el-Hüseyn b. Hureys b. el-Hasan b. Sâbit b. Kutbe el-Huzâî el-Mervezî.⁷⁵

4. FIKİH

Merv'de fıkıh ilmi, Horasan'ın genelinde olduğu gibi sahâbe ve yine onların öncülük ettiği, burada görev ifâ eden ilk kadılar vasıtasıyla başladı. Merv'in, bölgenin idarî, siyasî ve askerî merkezi olması hasebiyle Horasan'ın diğer şehirlerine göre daha erken bir devirde fıkıh ilmiyle tanıştığını söyleyebiliriz. Çok geçmeden İslâm'ın bölgede yerleşmesi ile birlikte Mervliler Batı'da olduğu gibi Doğu topraklarında yaşayan Müslümanlar olarak İslâmî ilimlere ilgi gösterdiler ve İslâm'ı doğru kaynaklardan öğrenmek için yolculuklar yapıp ilim tahsili adına gayret sarfettiler. Nitekim fıkıh ilminin inkişaf etmeye başladığı ikinci yüzyıl içinde İmam-ı Azam'ın talebeleri arasında birçok Horasanlı vardı. Bunlar içerisinde Merv asıllı olanlar önemli bir yekûn tutmaktaydı. Bu minvâlde Horasan ulemâsı ikinci yüzyılda kendilerine ait bir ekolün sahibi oldular ki, bu ilk devirde Horasanlılar denildiği zaman akla Merv ulemâsı gelmekteydi. Yine bu zamanlarda Horasan fakihleri dendiği zaman Hanefîler kastediliyordu.⁷⁶

Merv'de incelediğimiz dönemde ağırlıklı olarak Hanefîlik benimsense de diğer fıkıh ekolleri de görülebilmekteydi. Örneğin Ebû Hanîfe'nin dostu, aynı zamanda talebesi olduğu bilinen Abdullah b. Mübârek daha sonraları Mâlik b. Enes'in ders hallerine de katılmak suretiyle malikî metodu benimsemiş ve böylece Merv'de Malikîliği temsil ederek Malikî tabakatında kendisine yer verilmesini sağlamıştır.⁷⁷

Şafîî mezhebinin Merv'de revaç görmesini sağlayan ise Ahmed b. Seyyâr'dır. Daha sonra onu takip edenler olmuştur. Bunlar arasında Ebû Muhammed Abdân b. Muhammed b. İsâ el-Cenucirdî el-Mervezî (ö. 293), Ahmed b. Seyyâr'dan sonra Merv'de Şafîîliğin ikinci temsilcisi kabul edilmektedir. Kendisi Merv'deki mülkünü satarak Mısır'a gitmiş, burada dönemin ünlü Şafîî alimlerinin ilim halkalarına katılmış ve Merv'de daha önce kimsenin görmediği, İmam Şafî'ye ait eserlerle memleketine dönmüştür.⁷⁸ Ancak görüldüğü üzere Şafîîliğin Merv'de yayılması Hanefîlikten çok daha sonra, h. III. asrın ikinci yarısındadır.

⁷³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 148; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 94-95; Mizzî, *Tehzib*, I, XII, s. 272 vd; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI, 408 vd.

⁷⁴ Bk.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 271; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 207 vd.

⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI, 400 vd.

⁷⁶ Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 180 vd.

⁷⁷ Bk.: Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, I, 123.

⁷⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 356 vd.

Hanbelîliğe gelince, 164/780 yılında Bağdat'ta doğan Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855) aslen Mervlidir. Ancak Horasan genelinde olduğu gibi, Merv'de de Hanbelî âlimler oldukça azdır ve varlıkları daha sonraki devirlere tekabül etmektedir. Merv'de Hanbelî ekolün tanınmasında mezhebin ileri gelenlerinden Mervli İbn Râhûye olarak meşhûr İshak b. İbrahim'in tesiri büyüktür. Ancak onun da Nişabur'a yerleşmesi Merv'deki etkisinin Hanefîlik karşısında zayıf kalmasına sebep olmuştur.

İncelediğimiz zaman aralığında yukarıda kendileri hakkında bilgi verirken işaret ettiğimiz Süleyman b. Büreyde b. Huseyb el-Esemî (15-105/634-724) ve kardeşi Abdullah gibi ashabdan bilhassa kadılık yapan kimselerin dışında, tespitlerimize göre Merv'de fikhin gelişmesinde katkısı olan diğer kimseler hakkında kısa bilgi vermek istiyoruz.

Merv'de yaşamış olan tabiûna mensup kimselerden Yahya b. Ya'mer el-Basrî el-Kaysî el-Cedelî (ö. 89/708 [?]), Merv başta olmak üzere bölgenin farklı şehirlerinde uzun yıllar kadılık vazifesi yapmıştır. Bu, onun meşhur olduğu nahiv ve kiraat ilimlerinin yanında fıkha dair birikiminin de kayda değer düzeyde olduğuna işaret etmektedir.⁷⁹ Yine tabiûndan İbrahim b. Meymûn es-Sâiğ el-Mervezî (ö. 90-131/709-749), Ebû Hanîfe ve Atâ'dan ilim tahsil etti. Horasan fakihleri ilim almak için onu ziyaret ederlerdi.⁸⁰

Abdülmü'min b. Hâlid el-Hanefî, Merv ehlinden olup bir süre burada kadılık yapmıştır. Abdullah b. Büreyde ile görüşmüştür. İbrahim b. Meymûn es-Sâiğ, el-Hasan el-Basrî, es-Salt b. İyâs el-Hanefî, İkrime, Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'den rivâyette bulunmuş; kendisinden de Nu'aym b. Hammad, Yahya b. Vâdih, el-Fazl b. Musa es-Sinânî, Ebû Tümeyle ve Zeyd b. Habbâb rivâyette bulunmuşlardır. Vefat tarihine dair herhangi bir kayda ulaşılamamış olup hocaları ve talebelerini dikkate alırsak hicrî ikinci asrın ortalarında vefat ettiğini söyleyebiliriz.⁸¹

Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Hâlid b. Subeyh, yaşadığı dönemde Merv ehlinin imamı olarak kabul edilmekteydi. Halife Me'mûn zamanında Merv'de kadılık yaptı. Ebû Hamza ve İbnü'l-Mübarek'ten rivâyette bulundu. Abdü'l-Vâris b. Ubeydullah el-Atekî ve Merv ehli kendisinden rivâyette bulundular. Hakkında detaylı malumat bulunmayıp Hanefî tabakatında kendisine yer verilmektedir.⁸²

⁷⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, IV, 441 vd.; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2836.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîb*, II, 223..

⁸¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 117; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 137; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 66; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 442.

⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 224; Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Misrî (ö. 775/1373), *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I-II, Mir Muhammed Kütüphanesi, Karacı/Pakistan, tarihsiz, I, 552.

Merv ehlinde Mukâtil b. Hayyân en-Nebatî (ö.150/767) de Ebû Hanîfe'den fıkıh tahsil etmiş ve bu sayede Semerkant'ta kadılık yapmıştır.⁸³

Merv'de zamanın meşhur alimlerinden olup hafız, imam ve hüccet diye nitelenen Muhammed b. Meymûn es-Sükkerî (ö. 168/783), Ebû Hanîfe ve İbrâhim es-Saiğ'den ders alanlardandır. Ziyad b. Alkame, Ebû İshak, Süleyman el-A'meş, Abdülkerim el-Cezerî, Mutarrif b. Tarîf gibi kimselerden rivâyette buldu. İbnü'l-Mübârek, Ebû Tümeyle, Abdân b. Osman, Sellam b. Vâkîd ve daha başka kimseler kendisinden rivâyette bulundular.⁸⁴

Nuh el-Câmi' diye bilinen Ebû İsmâ Nûh b. Ebû Meryem el-Mervezî (ö. 173/789), Merv'de ilk derslerini Abdullah b. Büreyde'den almış, daha sonra Bağdat'a seyahat ederek Ebû Hanîfe ve İbn Ebû Leylâ gibi hocalardan fıkıh tahsil etmiştir. Kendisi Hanefî mezhebinin bölgeye ilk taşıyan kimse olarak bilinmektedir. Hakkında "Merv kadısı", "Merv ehlinin âlimi" gibi nitelermeler yapılmıştır. Merv'de dört ilim meclisi kurmuş olup bunlardan biri eser için, diğeri Ebû Hanîfe'nin görüşleri için, biri nahiv ve bir diğeri de şiirler içindi. Zührî, Amr b. Dinar ve Mukatil b. Hayyan'dan rivâyette bulunmuş, kendisinden de Iraklılar ve Merv ehli rivâyet almışlardır. Merv kadılığı da yapmış olan Ebû İsmâ, 173/789 senesinde Merv'de vefat etti.⁸⁵

Fıkıhın Merv ve genel mânâda Horasan'da gelişiminde, daha önce kendisi hakkında bilgi verdiğimiz Abdullah b. Mübârek'in (118-181/735-798) yeri büyüktür. Bilişli üzere hicrî ikinci asrın ikinci yarısında Horasan'da dinî ilimler alanında gerçekleşen inkişaf ile artık müstakil ve orjinal eserler verilmeye başlanmış, Abdullah b. Mübârek Horasan'da eser yazan ilk kişi olarak tebarüz etmiştir. Aynı zamanda o, Merv'de inşâ ettirdiği iki ribattan birisini fıkıh tahsis etmiş, burada ders okutup öğrenci yetiştirmiştir.⁸⁶ Ebû Hanîfe'nin talebesi ve dostu olan Abdullah b. Mübârek ilk zamanlar onun metodunu benimsemiş, fıkıh bablarına göre tasnif ettiği "es-Sünen fi'l-Fıkıh" adlı eserinde onun usûlünü esas almıştır. Daha sonra Malik b. Enes'in ders halkasına katılan Abdullah b. Mübârek, fıkıhta Hanefî ve Malikî mezheplerini birleştiren bir usul ortaya koymuştur. Genellikle Hanefîlerden sayılmakla birlikte bazı Malikî tabakatında da kendisine yer verilmektedir.⁸⁷

Abdullah b. Mübârek'in dostlarından ve aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden olan en-Nadr b. Muhammed el-Mervezî (ö. 183/799), Şeybanî'den ve İbn Ebû Halid'den de rivâyet almıştır. Kendisinden Yahya b. Eksem ve zamanının Merv

⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 340 vd.

⁸⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 421; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 81; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 385; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 121.

⁸⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 175 vd.; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 484; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI, 386-388; Mizzi, *Tehzîb*, XXX, 56 vd.; Eyüp Said Kaya, "Nuh b. Ebû Meryem", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 229-230.

⁸⁶ Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 17 vd.

⁸⁷ Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, I, 123.

ehli rivâyette bulundular. Merv'de 183/799 senesinin kurban bayramında vefat etmiştir.⁸⁸

Ebü'l-Menâzil Osman b. Ubeydullah, Merv'e yerleşen ve orada kadılık yapanlar arasında zikredilmektedir. Kûfe ehlienden Şeybânî, el-Haccâc b. Ertat gibi kimseler kendisinden rivâyette bulundular.⁸⁹

Ebü Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî (ö. 189/805) de bir süre Merv'de bulunmuştur. 189/805 yılında Merv kadılığı yaptığı bilinmektedir. Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes gibi alimlerin yanında Merv'in ünlü alimi Abdullah b. Mübârek'ten ilim tahsil etmiştir. Kendisinden sonraki Ebû Yusuf ile birlikte, Hanefîliğin Merv'in de yer aldığı Horasan'da yayılmasında etkili olduğu belirtilmektedir.⁹⁰

154/771 yılında Herat'ta doğan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838), Benû Ümeyye'nin veya Benû Ezd'in mevlası olduğu kaydedilir. İlim tahsili için Basra ve Kûfe'ye gitmiş olup hocaları arasında neseb âlimi İbnü'l-Kelbî de vardı. Fıkıh, nahiv ve eyyamü'n-nâs dalında bilgi sahibi olduğu belirtilmektedir. Daha sonra Horasan'a dönerek Hârûn er-Reşid'in vâlisi Herseme b. A'yen'in çocuklarına müeddid oldu. Tahir b. Hüseyin'in talebi üzerine Merv'e geldi ve burada eserlerinden bazısını kaleme aldı. *Kitabü'l-emvâl*, *Kitab-ü fedâilî'l-Kur'ân*, *Kitabü't-tuhûr*, *Kitabü'n-nâsih ve'l-mensûh*, *Kitabü'l-mevâ'iz*, *Kitabü'l-ğarîb*, *el-Musannef fî ilmi'l-lisân* bilinen eserlerinden bazılarıdır. Bir ara Tarsus kadılığı da yapan Ebû Ubeyd, hayatının sonlarına doğru Bağdat'a geldi. Hicrî 224 senesinde arkasında sayısız eser bırakarak hac için gittiği Mekke'de vefat etti.⁹¹

5. TASAVUF

İslâm Tasavvufu'nun II./VIII. yüzyılın ortalarında ortaya çıktığı, Kûfe ve Basra şehirlerinin (Irak) bu hareketin ilk öncülerine ev sahipliği yaptığı kabul edilir. Fethinde, iskân ve İslâmlaşmasında adı geçen şehirlerin rol oynadığı Horasan'da da tasavvuf kısa bir süre sonra başta Belh, Nişabur ve Merv şehirleri olmak üzere yaygınlık kazandı. "Zühhdâ" adı verilen bu ilmin ilk temsilcileri tarafından bölgede tasavvufî faaliyetler yoğunluk arz etmeye başladı.⁹² İslâm âleminde ilk sûfilerden kabul edilen İbrâhim b. Edhem (ö. 160/777) ve Şakîk el-Belhî (ö. 194/810) Horasan asıllıdılar. Yine Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Dâvûd et-Tâî de İraklı bir sûfî sayılmasına rağmen

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 263; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 535 vd.

⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 156; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 197; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 231.

⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 561; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 227; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 134 vd.; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 192; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 43.

⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 16 vd.; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 392 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 490 vd.; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 180.

⁹² Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 239.

Horasan asıllıdır.⁹³ Dolayısıyla Merv'in de içinde bulunduğu bölgede tasavvufun tanınması ve sevilip yaygınlaşmasında Horasan asıllı şahsiyetlerin payı büyüktür.

Merv'de sûfî hayatın ve düşüncenin başlaması ve gelişmesi ilk zamanlarda bu bölgeye gelen âlimler vasıtasıyla oldu. Daha sonra Abdullah b. Mübârek gibi Horasan'da hicrî II. yüzyılın ortalarında zühd ve ibadete düşkün bir çok âlim yetişmiş ve bunlar tasavvufun bu topraklarda gelişmesinde rol oynamışlardır. Hatta aşağıda haklarında bilgiler vereceğimiz öncü zâhidlerden ve mutasavvıflardan bazıları Merv'de eğitimlerini tamamladıktan sonra Bağdat'a göç etmek suretiyle orada tasavvufun gelişmesine katkı sağlamışlardır.⁹⁴

Merv'de zühd hayatının yaygınlaşmasında ve tasavvufî düşüncenin gelişmesinde etkili olan şahsiyetlerin başında elbette Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797-798) gelmektedir. Kendisi hakkında daha önce bilgi verdiğimiz Abdullah b. Mübârek, aynı zamanda Merv'in ilk ve en önde gelen zahidlerindedir. Zühd düşüncesinin benimsenmesi ve yaygınlık kazanmasında verdiği derslerin, yetiştirdiği öğrencilerin ve yazdığı eserlerin önemi büyüktür. İbnü'l-Mübârek'in zühd ile ilgili rivâyet malzemesini topladığı *Kitabü'z-zühd ve'r-rekâ'ik* adlı eseri ile *Kitabü'l-cihad*, *Kitabü'l-birr* ve *s-sıla* zamanımıza kadar gelen bu alanda yazılmış eserleridir.⁹⁵

Bişr b. Hâris b. Abdurrahmân b. Atâ b. Hilâl el-Mervezî (ö. 226/841), Bişr el-Hafî ismiyle meşhur olup Merv'de yetişen mutasavvıfların en önemlilerinden biridir. Merv'in Bekird⁹⁶ veya Mâbersâm⁹⁷ (Mâtersâm) köyünde doğduğu kaydedilmektedir. Malik b. Enes, Şerik b. Abdullah, Hammad b. Zeyd, Fudayl b. İyad ve Abdullah b. Mübârek, Hüşeym gibi kimselerden hadis dinlemiş; Ahmed b. Hanbel, Ebû Heysame Zühayr b. Harb ve İbrahim el-Harbî gibi âlimler de kendisinden rivâyette bulunmuştur. Rical alimleri tarafından "sika" şeklinde değerlendirilmiştir. Daha sonra inzivaya çekilen Bişr, insanlardan uzaklaşarak bir süre onlarla görüşmemiştir. Kaynakların belirttiğine göre Bişr, bütün kitaplarını toprağa gömerek tasavvufa yönelmiş, devrinin sûfilerinden olan Fudayl b. İyad (ö. 187/803), Serî es-Sakafî gibi kimselerin sohbetine iştirak etmeye başlamıştır. Ahmed b. Hanbel ile sık sık görüşürlerdi. Fikhî konularda Süfyan es-Sevrî mezhebine tâbi olan Bişr, devrindeki sûfilere de tenkit etmiş, özellikle dinî esaslara riayette titizlik göstermeyen, takva yerine marifet konularına

⁹³ Uslu, Horasan Tarihi, s. 199.

⁹⁴ Söylemez, M. Mahfuz, "Bağdat İle Merv Arasındaki Kültürel İlişkiler", İslâm Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selam) Uluslararası Sempozyum, İstanbul 7-8-9 Kasım 2008, s. 228.

⁹⁵ Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, I, 123; Küçük, "Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Hadis İlimindeki Yeri", s. 280; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 48.

⁹⁶ Merv'e üç fersah mesafede bir köydü. Bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 296; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 474; İbn Şemâil, Safiyyüddin Abdülmü'min b. Abdülhak (ö. 739/1338), *Merâsîdü'l-İttilâ' alâ es-mâil'emkineti ve'l-bikâ'*, Dârü'l-cil, Beyrut h.1412, I, 214.

⁹⁷ Mâtersâm olarak da kaydedilmekte olup Merv'e dört fersah mesafede bulunan bir köydü. Buraya Arapça bazı kelimeleri çağrıştırmasına istinaden "Mîm Sîm" veya "Mîm Sâm" denildiği ifade edilmektedir. Bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 1-2. Ayrıca bk.: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 32; İbn Şemâil, *Merâsîdü'l-İttilâ'*, III, 1216.

ağırılık veren, istikamet yerine kerameti esas alan sūfîlere karşı çıkmıştır. Evinin etrafında bir ilim meclisi kurmuş olup burada toplananlara tasavvufî görüşlerini anlatırdı. Yetmiş altı yaşında iken 226/841'de Bağdat'ta vefat etti ve Harb Kapısı denen yere defnedildi. Halife Me'mûn bir keresinde Yahya b. Eksem'e, Bişr el-Hafî'nin haya ve edebine sahip etrafında kimse kalmadığından yakınmıştır.⁹⁸

Ebû's-Serî Mansûr b. Ammâr'ın (ö. 225/840), Merv'in Dandanakan nahiyesinden olduğu söylenmekle birlikte, Ebîverd ve Bûşenc'den olduğu da zikredilmektedir. İlk öğrenimini Merv'de tamamladıktan sonra Bağdat'a, Basra'ya, Şam ve Mısır'a yolculuk yapan Mansûr, ömrünün son yıllarını Bağdat'ta geçirdi ve burada vefat etti. Leys b. Sa'd, Münkedir b. Muhammed, Beşir b. Talha'dan rivayet ettiği kimseler arasındadır. Kendisinden oğlu Süleym, Ali b. Haşrem ve Muhammed b. Ca'fer Laklûk, Yusuf b. Abdullah el-Harranî gibi alimler rivâyette bulundular. Dînî-ahlâkî konulara dair risaleler yazmış ancak bunlar günümüze ulaşmamıştır. *Meclisün fî zikri'l-mevt, Meclisün fî hüsni'z-zannî billâh, Meclisü't-tekfûriyye fî'l-ğazv* eserlerinden bazılarıdır.⁹⁹

Zehebî tarafından el-İmam, el-Kudve, es-Sebt, Şeyhu'l-İslâm olarak nitelenen el-Fudayl b. İyad et-Temîmî el-Yerbû' el-Horâsânî (ö. 187/803), Horasan doğumlu olduğu bilinmekle birlikte doğum yerinin Ebîverd, Semerkant, Buhâra ve Merv olduğuna dair farklı rivâyetler de bulunmaktadır. Sülemî, onun Merv'in Fündin Köyü'nde doğduğunu belirtir. Temim'in Benû Yerbû' koluna mensuptur. Yetişkin yaşlarda Kûfe'ye gelerek burada A'meş, Beyân b. Bişr gibi alimlerden hadis öğrenmiş, daha sonra Mekke'ye giderek orada vefat etmiştir. Sika ve sadûk diye nitelenmektedir.¹⁰⁰

6. KELÂM

Merv'de incelediğimiz zaman diliminde Kelam dalında diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi bir gelişmenin vukû bulmadığı görülmektedir. Elbette siyasi olayların sebep olduğu tartışmalara Mervliler de bîğâne kalmamışlardı. Merv'de İslâm'ın yayılışı ve Müslüman nüfus hakkında bilgiler verirken farklı mezhebî topluluklar hakkında da bilgiler vermiştik. Bu minvâlde Merv'de Mutezilî düşüncüyü temsil eden, Me'mûn'un hocası Sümâme b. el-Eşrâs (ö. 213/828); Abbasî ihtilâl sürecinde kuvvet kazanan ve Şia taraftarlığını savunan Ebû İkrime Ziyâd b. Dirhem ile Süleyman b. Kesîr; bilinen ilk Mürciîler Mukatil b. Süleyman ve Sâbit Kutne ile İbrâhim b. es-Saiğ ve Yezîd

⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 246; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 356; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 143; Sülemî, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia (ö. 73/692 [?]), *Tabâkâtü's-Süfiyye*, Thk: Mustafa Abdulkadir Atâ, *Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1998, s. 42 vd.; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 200; Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolü*, s. 47-48.

⁹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 170; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 80; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, LX, 324 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 93 vd.; Ethem Cebecioğlu, "Mansûr b. Ammâr", *DiA*, İstanbul 2003, XXVIII, 8.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 43; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 73; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 315; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 421 vd.

en-Nahvî; Batınî fikirlerin temsilcisi Hulûliyye'nin faaliyetleri farklı kelimâ düşüncelerin öncüleri olarak tebârüz etmektedirler. Ancak sonuç olarak bir kez daha vurgulamak gerekirse, bu fikir hareketleri siyasî propaganda aracı olmaktan öteye geçemeyip Merv'de bu tarihlerde bir ilim olarak Kelâm'dan bahsetmemize imkan vermemektedir.

7. ŞİİR, DİL, EDEBİYAT VE DİĞERLERİ

Şiir ve şairin Arap kültüründe önemi büyüktür. Kadim zamanlardan beri kabileler şairleri ile övünürler; savaşlarını, kahramanlıklarını, üzüntü ve sevinçlerini şairlerin dile getirdiği dizeler sayesinde nesilden nesile aktarırlardı. Merv'de de az sonra isimlerine yer vereceğimiz, fethinden sonra bölgeye yerleşen kabilelerin yanlarında getirdiği şairler, söz konusu vazifeyi görmeye devam etmişlerdir. Yalnız şiir değil, nahiv, ahbâr ve benzeri ilim dalları da gelişme göstermiştir. Böylece şehirde geçmişten tevarüs edilen Arap kültürünün tesiriyle bazı isimler dil, şiir, edebiyat ve ahbâr gibi alanlarda meclisler kurmuşlar, birikimlerini sonraki nesillere aktarmışlar, kimi zaman da eserler kaleme almışlardır. Bu genel tespitlerden sonra bir süreliğine de olsa Merv'de bulunmuş ve adı geçen sahalarda faaliyet icra etmiş isimlerden tespit ettiklerimiz hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz.

Ezd kabilesinin el-Eşâkır koluna mensup olan Ebû Mâlik Ka'b b. Ma'dan el-Eşkarî (ö. 80/700 civarı), Mühelleb b. Ebû Sufra'nın yakın arkadaşlarından olup onun Hâricîlerle savaşında da yanında bulunuyordu. Daha sonra yine onunla beraber Merv'e gelmişti. Ferezdak'ın saydığı dört İslâm şairinden biri de Ka'b idi.¹⁰¹

Benû Bekr b. Vâil kabilesine mensup olan Nehâr b. Tevsi'a (ö. 83/702), onların Horasan'daki şairi olarak tanınmaktaydı. Babası da aynı kabilenin şairiydi. Nehâr daha çok hicivleri ile meşhurdur. Bir seferinde Mâverâünnehr seferinden dönen Kuteybe b. Müslim, Nehâr b. Tevsi'a'yı huzuruna getirterek elde ettiği zaferi gösterip "neydi senin Mühellebi öven sözlerin?" diye üstünlük taslamış, ancak kendisini hicvetmesi üzerine elinden ancak yine Kuteybe'nin annesine sığınarak kurtulabilmiştir. Onun *Dîvân* adlı bir eseri olduğundan bahsedilmektedir.¹⁰²

Merv kadılarından, kendisine daha önce işaret ettiğimiz Yahya b. Ya'mer el-Basrî, Advan b. Kays b. Aylan kabilesinden olup Tâbiûndan bölgede faaliyetleri bilinen ilk Arap dilcisidir. Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer ile görüşmüştür. Aslen Basralı olan Yahya b. Ya'mer hadis, fıkıh ve Kur'an ilimlerinin yanında Arap dilinde de derin bilgiye sahip olup Ebû'l-Esved ed-Düelî'nin öğrencilerindedir. Tâbiûnun fa-

¹⁰¹ Safedî, *el-Vafl*, XXIV, 260; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 229; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 174.

¹⁰² Safedî, *el-Vafl*, XXIV, 146.; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 49.

kihlerinden Nasr b. Asım el-Leysî en-Nahvî ondan ders almıştır. Bir süre Yezîd b. Mühelleb'in katipliğini yapmış, bu esnada Haccac'a yazdığı mektuplardaki fesahati ile onun dikkatini çekmeyi başarmıştır.¹⁰³

Mervânîler döneminin önde gelen şairlerinden Sâbit Kutne (ö. 110/728), Ezd kabilesine mensubtur. Tam adı Sâbit b. Ka'b b. Câbir el-Atekî, künyesi Eb'ül-Alâ'dır. Yezîd b. Mühelleb'in Horasan valiliği esnasında ona arkadaşlık etmişti. Macid b. Ahmed es-Sâmerrâî el-Bağdâdî, onun divanına ait şiirlerinden bulabildiklerini toplamıştır.¹⁰⁴

Şiir rivâyetinde Kûfe mektebinin en güvenilir ismi olarak nitelenen Mufaddal b. Muhammed b. Ya'la b. Âmir ed-Dabbî (ö. 164-170/780-787), aynı zamanda edeb, eyyamü'l-arab ve ahbâr sahalarında da önemli bir şahsiyettir. Bir ara Halife Mansûr'a karşı bir isyana karıştığı söylene de, daha sonra halifenin oğlu Mehdî'ye mürebbî tayin edildi ve onunla Horasan'a gitti. Dolayısıyla Mehdî'nin Merv'de bulunduğu zaman diliminde Mufaddal'ın da burada meslekî faaliyetlerini sürdürdüğünü anlıyoruz. Daha sonra Harun er-Reşîd zamanında Bağdat'a yerleşmiş ve çalışmalarını burada sürdürmüştür. Kendisinin "el-İhtiyârât" adını verdiği, ehline "el-Mufaddaliyyât" olarak bilinen eserinin yanında *el-Emsâl*, *Me'ânî's-Şi'r*, *el-Elfâz* ve *el-Arûz* adlarında eserleri bulunmaktadır. Ayrıca o, Kitâbü'l-Eğânî'nin güvenilir râvîlerinden dir.¹⁰⁵

Ebû İsmâ Nûh b. Ebû Meryem'in (ö. 173/789) daha önce bahsi geçen alanların yanında derin bilgiye sahip olduğu diğer dallar nahiv ve şiirdir. O, Merv'de kurduğu dört ilim meclisinin içerisinde iki tanesini nahiv ve şiire ayırmış böylece burada bir çok öğrenci yetiştirmiştir.¹⁰⁶

Hadis ve fıkıh yönünün yanında Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820) edeb, eyyam, Arap dili ve şiirinde de üstün idi. O, ünlü dil bilgini Halil b. Ahmed'in öğrencileri arasında en muteber olanıdır. İbn Sa'd onun 203/818-19 senesinde, Me'mûn daha Merv'den ayrılmadan, burada vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁷

Eb'ül-Yenbu'î el-Abbâs b. Tarhân, Harun er-Reşîd, Emin, Me'mûn ve Mu'tasım dönemlerini yaşamış, şiirlerinde onları ve devletin ileri gelenlerini medhetmiş, oyun ve eğlenceye düşkünlüklerini ise hicvetmiştir. Nitekim bir keresinde Mu'tasım'ı hicvetmiş, bunun üzerine hapsedilmiş ve orada hayatını kaybetmiştir. Abbâs, Me'mûn'un Merv'e gelmesinin şerefine günümüz Farsça'sıyla yazılmış bir şiir oku-

¹⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 260 vd.; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 523 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, IV, 441 vd.; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2749 ve 2836.; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 172; Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 238.

¹⁰⁴ Safedî, *el-Vafl*, X, 283; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 98; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 173-74.

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 151; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 280; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 172-73.

¹⁰⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 175-176; Kaya, "Nuh b. Ebû Meryem", *DİA*, XXXIII, 229 vd.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 263; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, IX, 328 vd.

masıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu kasidede bu dil ile daha önce hiç kimse tarafından manzum yazılmadığı belirtilmektedir. Buda, klasik Fars edebiyatının yeni döneminin Merv'de ve genel mânâda Horasan'da başladığını göstermektedir.¹⁰⁸

Muğîre b. Habnâ, Benû Temîm'in şairlerinden olup Künyesi Ebû İsa'dır. Annesine nisbet edilmesi ile meşhur olmuştur. "Habnâ"nın, babasının lakabı olduğu da söylenmiştir. Babası ile Sahr ve Yezîd adlı iki kardeşi de dönemin şairlerindedir. Mühelleb b. Ebû Sufra'nın yakın adamlarından olan İbnü'l-Habnâ, şiirlerinde onu ve çocuklarını methetmiş, onların Ezârîka ile mücadelelerini konu edinmiştir. Hz. Ali'den şiir dinlemiş, kendisinden de Selm b. Abdurrahman en-Nehaî ve Cerrâd İbnü'l-Mecâlîd rivâyette bulunmuşlardır. Kuteybe b. Müslim döneminde Mâverâünnehir fetihlerine katılmış ve Nesef'te şehid olmuştur.¹⁰⁹

Basra'da doğan Hâcib b. Zübân, Temîm'in Mâzin koluna mensup olup Hâcib el-Fîl namıyla meşhurdu. Mühelleb b. Ebû Sufra'nın meclisinin en önde gelen şairlerinden birisiydi. Şiir meclislerinde, Mühelleb'in bir diğer şairi Sâbit Kutne ile edebî bir mücadeleye giriştiği ve onu alt ettiği kaydedilir. Mühelleb'in Oğlu Yezîd'in valiliği zamanında da aynı şekilde Yezîd'in meclislerinde medhiyeler dile getirmiş, onunla birlikte Merv'de bulunmuştur.¹¹⁰

Ziyâd el-A'cem (ö. 100/718 civarı), Ebû Umâme künyesine sahip olup Abdü'l-Kays kabilesinin mevlasıdır. Tam adı Ziyâd b. Süleym el-A'cem el-Abdî'dir. İsfahan'da doğup büyümüş, İsfahan'ın fethi sırasında ele geçip Benû Abdilkays'ın mevlâsı olmuştur. Ebû Musa el-Eşarî ve Osman b. Ebû'l-Âs'a yetişmiş, onlarla birlikte İstahr şehrinin fethine katılmıştır. İbnü's-Selam onu İslâm şairlerinin altıncı tabakasından saymaktadır. Muğîre b. Mühelleb'i övdüğü şiirden, onun Merv'de bulunduğunu ve şehri tanıdığını anlıyoruz. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib hakkında da bir medhiyesi olan Ziyad el-Acem aynı zamanda şair Ferezdek'in onun hicvinden çekineceği kadar bir hiciv şairidir.¹¹¹

Enevîler döneminin ünlü komutanı ve Horasan valisi Nasr b. Seyyar'ın (ö. 131/748), üstün aklı ve siyasetteki mahareti kadar aynı zamanda kudretli bir hatip ve şair olduğu ifade edilmektedir.¹¹²

¹⁰⁸ Safedî, *el-Vafî*, XVI, 378; Barthold, V.V., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İlav ve Eklemlerle Çev: Fuad Köprülü, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2004, s. 67 vd.; Yazberdiyev, Almaz, *Eski Merv Ve Kütüphaneleri*, Haz. Tülin Ege, Ahmet Karataş, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 25 vd.

¹⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 220; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 433; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 278; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 174.

¹¹⁰ İbn Abdîrabbîh, Ebû Ömer Şihabüddin (ö. 328/940), *el-İkdü'l-ferîd*, I-VIII, Beyrut, h. 1404, III, 298; Hüseyin Atvan, *eş-Şi'r fî Horâsân mine'l-feth ilâ nihâyeti'l-asri'l-ümevî*, 2. baskı, 1409/1989, s. 181-182; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 174; Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 240.

¹¹¹ Bk.: İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XIX, 149; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 1329-1330; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 597 ve *Târîhu'l-İslâm*, III, 46; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 174-175; Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 240.

¹¹² Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn*, Beyrut h. 1423, I, 62; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 175.

Muhammed b. Vüheyb el-Himyerî el-Basrî (ö. m. 833'den sonra), aslen Basralı olup Künyesi Ebû Ca'fer'dir. Şiirlerinde Me'mûn'u ve Mu'tasım'ı methetmiştir. Buradan hareketle iki halife zamanında ömrünü sürdürdüğünü anlıyoruz. Merv'de Me'mûn'un yanında bulunan ve daha sonra Bağdat'a dönen şairlerdendir. Ehlibeyt hakkındaki mersiyeleri sebebiyle teşeyyu' ile itham edilmiştir.¹¹³

Ali b. Cebele el-Horasânî (ö. 213/828), el-Akevvek adıyla meşhurdu. Mevâliden olup doğuştan kördü. 160/776 senesinde dünyaya gelmiş, 213/828 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Me'mûn'la birlikte Bağdat'a gelenlerdendir. Cahız onun hakkında "ne bedevîlerden ne de şehirlilerden onun kadar güzel şiir söyleyenini görmedim" demiştir. Bir şiirinden dolayı Me'mûn tarafından yakalanma emri verilmiş, uzun müddet Cebel ve Cezire dolaylarında saklandıktan sonra yakalanarak halifenin huzuruna çıkarılmıştır. Halifenin sorgulamasının ardından dili koparılmak suretiyle feci şekilde can vermiştir.¹¹⁴

Müerric es-Sedûsî'nin tam adı Müerric b. Amr b. el-Hâris b. Münî b. Sevr b. Sa'd b. Harmele b. Alkame b. Amr b. Sedûs'tur. Ebû Fid künyesine sahip olan Müerric ayrıca en-Nahvî ve el-Basrî nisbelerine sahiptir. Benû Bekr b. Vâil'dendir. Hadis ve ensab bilgisinin yanında daha çok şiir ve dil konusunda otorite olup ünlü nahivci Halil b. Ahmed'in en güvenilir öğrencileri arasında gösterilmektedir. Me'mûn ile birlikte Merv'e gelmiş, burada bir müddet ikamet ettikten sonra Nişabur'a yerleşmiştir. "el-Bâri" adını verdiği bir eseri bulunmaktadır.¹¹⁵

Yahya b. el-Mübârek b. el-Muğîre el-Adevî (ö. 202/818), kısaca Ebû Muhammed el-Yezîdî olarak bilinmektedir. Kıraat, nahiv ve dil alanında bilgi sahibiydi. Basralı kıraat alimi Ebû Amr b. Alâ el-Mâzinî'nin ashabından, onun kıraatini nakledenler arasındadır. Mehdi'nin dayısı Yezîd b. Mansûr b. Abdullah b. Yezîd el-Himyerî'nin çocuklarını eğitmiş, bu sebeple de el-Yezîdî nisbesiyle meşhur olmuştur. Daha sonra Harun er-Reşîd'e intisab ederek oğlu Me'mûn'u eğitime görevini üstlenmiştir. Onunla birlikte Merv'e gitmiş, yetmiş dört yaşında iken burada vefat etmiştir. Bağdat'ta vefat edildiği de söylenmektedir. Birçok şiirinin yanında dil alanında *en-Nevâdir*, *el-Maksûr ve'l-Memdûd*, *eş-Şekl* ve *Nevâdiru'l-lüğâ* adlı eserleri vardır.¹¹⁶

Abdullah b. Mübârek, daha önce ifade ettiğimiz birçok ilmi yönünün yanında aynı zamanda devrinin önde gelen şairlerinden biridir. Şiirlerinde daha çok zühd, cihad, din büyüklerini konu edinmiştir. Önemli bir kısmının kaybolduğu şiirlerinden bazıları Mücahid Mustafa Behcet tarafından derlenmiş ve *Şî'rü'l-İmam el-mücahid*

¹¹³ Safedî, *el-Vafî*, V, 118; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 134; Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 175.

¹¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 280; Safedî, *el-Vafî*, XX, 171; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 192 vd.

¹¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 99; İbn Hallikan, *Vefeyât*, V, 304; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2731; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 80.

¹¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 183; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 562-563; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 163.

Abdullah İbnü'l-Mübârek adıyla *Mecelletü ma'hedi'l-mahtûtâti'l-Arabiyye*, XXVII, Kuvvet, 1983, I, 9-72; II, 455-501'de yayınlanmıştır.¹¹⁷

Ebü'l-Vezîr Ömer b. Mutarrif el-Kâtib, Mervli olup aslen Abdülkays kabilesine mensuptur. Mehdî, Hâdî ve Hârun er-Reşîd dönemlerinde divân katipliği yaptı. Hârun zamanında da vefat ettiği kaydedilmektedir. Hârun er-Reşîd kendisini sever ve hürmet ederdi. Vefatına çok üzülmüş ve cenazesine katılmıştır. *Kitâbu menâzili'l-Arab ve hudûdüha ve eyne mahalletü külli kavmin ve ila eyne intekale minha, Kitâbü resâil ile'l-vezir, Kitâbü mefâhiri'l-Arab ve münâferati'l-kabâil fi'n-neseb* adlı eserleri olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁸

Daha önce Merv'de fıkıhın gelişimi bahsinde kendisi hakkında bilgi verdiğimiz Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), aynı zamanda dönemin ünlü alimlerinden ders alarak tanınmış nahiv bilginlerinin arasına girmeyi başarmıştır. Onun ayrıca eyyâm alanında da bilgisi olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁹

el-Hasan b. İshâk b. Ziyâd el-Leysî el-Mervezî (ö. 241/855), Benû Leys'in mevası olup lakabı Hüsneveyh'tir. Sika bir şair olarak nitelenmekte olup Buharî ve Nesai onun hadislerine yer vermişlerdir.¹²⁰

SONUÇ

Hız. Peygamber (s.a.v.) tarafından insanlığa bırakılan mirası konu edinen temel İslâm ilimleri ile Müslümanlara has diğer ilim dalları, daha sonra sahabe ve onları takip eden tâbîn eliyle diğer insanlara ulaştırılmıştır. Merv'de de İslâmî ilimlerin ilk izleri ve temeli, şehre fetih maksadıyla gelen ve bu toprakları kalıcı yurt edinen sahabe ve onların neslinden gelenler tarafından bırakılmış ve atılmıştır.

Merv'e yerleşen Müslümanlar şehre yalnız siyasî, askerî, sosyal vb. karakteristik özelliklerini değil aynı zamanda ilmî geleneklerini de beraberlerinde taşıdılar. Merv'in askerî ve siyasî bir merkez hâline getirilmesinin ardından gerçekleştirilen iskânlarla pekiştirilen Müslüman varlığı, doğal olarak İslâmî ilimlerin diğer merkezlerde olduğu gibi Merv şehrinde de neş'et etmesine ve zamanla terakkisine vesile oldu.

Daha fethinden itibaren şehre gelerek yerleşen Müslüman kesimin çoğunluğunu özellikle Basralıların oluşturması, burada İslâmî ilimlere dair ilk faaliyetlerin de Basra ile irtibatlı olarak ilerlemesini sağladı. Hatta Merv'in ilmî gelenek açısından ileriki dönemlerde daha belirgin hale gelen karakterinin arkasında büyük oranda öncelikle Basra, Kufe ve daha sonra Bağdat (Irak) etkisi yadsınamaz boyuttadır.

¹¹⁷ Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, I, 123.

¹¹⁸ İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 438/1047), el-Fihrist, Thk.: İbrâhim Ramazân, Beyrut 1997, s. 159.

¹¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 392.

¹²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 175; Mizî, *Tehzîb*, VI, 55 vd.

Hicrî birinci asırda genel manada Arap asıllı ilmî şahsiyetler ezici çoğunluğu oluştururken, hicrî ikinci asırla birlikte mevaliden hatırı sayılır miktarda alimin Merv'de İslâmî ilimler alanında ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla ikinci asrın, İslamlaşmanın hızlanması ve inkişafıyla birlikte şehirde ve bölgede İslâmî ilimlerin revaç bulduğu ve yayıldığı bir dönemi temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda başta her Müslümanın öğrenmeye ve öğretmeye gayret gösterdiği Kur'an ve ona dair ilimler olmak üzere özellikle hadisin, temsil eden isimlerdeki sayının fazlalığından da anlaşıldığı üzere bölgede bir ekol olma yolunda gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Şehirde gerçekleştirilen iskanın ve İslamlaşmanın sonucu olarak fıkha olan ihtiyaç artmış, önceleri resmî olarak kadılar marifetiyle tanıtılan bu ilmin, daha sonraları başta Hanefîlik olmak üzere Şafîîlik mezhebi taraftarları vasıtasıyla bölgede gelişme göstermesi sağlanmıştır.

Merv bölgesinde, konu başlığı altında ifade ettiğimiz gibi, bir takım fikir ve inanç hareketleri bulunmakla beraber bu tarihlerde bir ilim dalından bahsetmek mümkün değildir. Tasavvuf ise aksine, merkezî şehirlerle neredeyse paralel olarak halk tarafından benimsenmiş ve bir ilim dalı olma yolunda gelişme göstermiştir.

Fethi ile birlikte Horasan'a gelmeye başlayan ve bu topraklara yerleşen Araplar'ın yanlarında şairleri de getirdiklerini tespit ediyoruz. Bölgeye Basra'dan gelen Ezd, Bekr b. Vâil, Temim, Kays Aylan ve Abdülkays başta olmak üzere çeşitli kabilelerin arasında bulunan şairler, şiirleriyle Cahiliyye devrinden beri süregelen geleneği bu topraklarda da yaşattılar. Emevîler, millî karektere önem veren bir siyaset güttükleri için şairlere bilhassa önem vermişlerdir. Yine bu devirde şairlerin büyük bir kısmının özellikle devlet bürokrasisinde önemli bir mevkide yer alan Mühelleb Ailesi tarafından himaye edildikleri görülmektedir. Abbasîler zamanında ise özellikle Merv'in halife Me'mûn zamanında başkent olması ile hatırı sayılır miktarda şair, şehrin kültürel hayatında rol almışlardır.

Kaynakça

- » Aydınli, Abdullah, "İbn Râhûye", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 241.
- » Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, I-L, Thk: Şu'ayb el-Arnaûd, Âdil Mürşit ve diğerleri, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1995-2001.
- » Barthold, V.V., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İlave ve Eklerle Çev: Fuad Köprülü, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- » Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-kebîr*, I-VIII, Haydarâbâd 1360/1941.
- » Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn*, Beyrut h. 1423.
- » Cebecioğlu, Ethem, "Mansûr b. Ammâr", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 8.
- » Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 234-241.

- » Durmuş, İsmail, "Nadr b. Şümeyl", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 281-282.
- » Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî (ö. 430/1039), *Ma'rifetü's-sahâbe*, I-VII, Thk: Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Riyad 1419/1998.
- » Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854), *Tabakâtü Halîfe b. Hayyât*, Thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993.
- » Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, I-XVI, Thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 2002.
- » İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Şihabüddin (ö. 328/940), *el-İkdü'l-ferîd*, I-VIII, Beyrut h. 1404.
- » İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan (ö. 571/1176), *Târîhu Dimesşk*, I-LXXX, Thk: Amr b. Ğarâme el-Amravî, Dârü'l-fikr, Beyrut 1995.
- » İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut 1952.
- » İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, Thk: Ali Muhammed Muavvid ve Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1415/1994.
- » İbn Hallikan, Ebû'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, Thk: İhsan Abbas, Beyrut 1978.
- » İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân Ebû Hâtîm (ö. 354/965), *es-Sikât*, I-IX, 1. Baskı, Haydarabad 1973.
- » İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, Thk: Muhammed Abdülkadir Atâ, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1990.
- » İbn Şemâil, Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdülhak (ö. 739/1338), *Merâsîdü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkineti ve'l-bikâ'*, Dârü'l-Cil, Beyrut h.1412.
- » İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem (ö. 630/1233), *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, I-VIII, Thk: Ali Muhammed Muavvid ve Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1415/1994.
- » _____, *el-Kâmil fi't-târîh*, I-X, Thk: Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut 1997.
- » İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hemedânî (ö. 289/903), *el-Büldân*, Thk: Yûsuf el-Hâdî, Beyrut 1996.
- » İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 438/1047), *el-Fihrist*, Thk.: İbrâhim Ramazân, Beyrut 1997.
- » Jumabayev, Halilulla, *Hadiste Merv Ekolü (İlk Üç Asır)*, Basılmamış Y.L. Tezi, Uludağ Ü. S.B.E., Bursa 2004.
- » Kaya, Eyüp Said, "Nuh b. Ebû Meryem", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 229-230.
- » Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Misrî (ö. 775/1373), *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I-II, Mir Muhammed Kütüphanesi, Karaçi/Pakistan, tarihsiz.
- » Küçük, Raşit, "Abdullah b. Mübarek", *DİA*, İstanbul 1988, I, 122-124.
- » _____, "Abdullah İbnü'l-Mübarek ve Hadis İlmindeki Yeri", *MÜİFD*, Sayı: 3, İstanbul 1985, ss. 277-293.
- » Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, Thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1980.
- » Özen, Şükrü, "İbn Süreyc", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 363-366.
- » Özgüdenli, Osman Gazi, "Merv", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 221-223.
- » Safedî, Ebû's Safâ (Ebû Saîd) Salâhüddîn Halîl b. İzziddîn (ö. 764/1363), *el-Vafî bi'l-vefeyât*, Thk: Ahmed el-Arnâud ve Türkî Mustafâ, Beyrut 1420/2000.
- » Sandıkcı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*, Ankara 1991.
- » Sayan, Yüksel, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.
- » Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed (562/1166), *el-Ensâb*, Thk: Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'alimî el-Yemânî ve Diğerleri, Haydarabad 1962.
- » Sönmez, M. Ali, "Ali b. Huçr", *DİA*, İstanbul 1989, II, 399.
- » Söylemez, M. Mahfuz, "Bağdat ile Merv Arasındaki Kültürel İlişkiler", *İslâm Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selam) Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 7-8-9 Kasım 2008, ss. 221-229.
- » Söylemez, M. Mahfuz, *Horasan'ın Bilim Merkezi Merv*, Birinci Basım, Ankara 2016.
- » Sülemî, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia (ö. 73/692 [?]), *Tabakâtü's-süfiyye*, Thk: Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1998.
- » Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-evsat*, I-X, Thk: Târik b. Avdullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dârü'l-Harameyn, Kahire

1995.

- » Tan, Orhan, *Merv 2500*, Ankara 2000.
- » Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, I-VII, Dâru Sâdır, Beyrut 1995.
- » _____, *Mu'cemü'l-üdebâ*, I-VII, Thk: İhsan Abbas, Beyrut 1993.
- » Yazberdiyev, Almaz, *Eski Merv Ve Kütüphaneleri*, Haz. Tülin Ege, Ahmet Karataş, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- » Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddin (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, Thk.: Şuayb el-Annaûd ve Diğerleri, 3. Baskı, Beyrut 1985.
- » _____, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, I-LII, Thk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1993.
- » Zirikî, Ebû Gays Hayreddin (1893-1976), *el-A'lâm*, 15. Baskı, Beyrut 2002.